

KEREPESZKI RÓBERT

A numerus clausus 1928. évi módosításának hatása Debrecenben

A módosítás előzményei

A numerus clausus törvény (1920. évi XXV. tc.) célja szerint „a nemzet-hűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilencztedrészét”. Mindez burkoltan a magyarországi zsidóság ellen irányult, mivel az egyetemi végzettségű társadalmi csoportok között a zsidóság aránya kimagasló volt. A törvény célja az volt, hogy az elcsatolt területekről, illetve a frontról a trianoni Magyarországra áramlott értelmiségieknek megélhetést biztosítson – jórészt a hazai zsidóság rovására.¹

¹ A numerus clausus törvényekkel foglalkozó szakmunkák közül néhány, a teljesség igénye nélkül: BARTA Róbert: A numerus clausus és a baloldali magyar közvélemény. *Sic Itur Ad Astra*, 1990/1–2. 8–32.; Uő: A numerus clausus törvény módosítása 1928-ban. *Történeti Tanulmányok I. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica XLV.* 1992. 113–125.; EGRESSY Gergely: A statistical overview of the Hungarian Numerus Clausus Law of 1920. – A historical necessity or the first step toward the Holocaust. *East European Quarterly*, 2001/4. 447–464.; HALLER István: *Harc a numerus clausus körül.* Budapest, 1926.; HEKSCH Ágnes: Adatok a numerus clausus történetéhez. *Pedagógiai Szemle*, 1962/7–8. 613–619.; KARÁDY Viktor: A numerus clausus és a zsidó értelmiség. In: *Vázsonyi Vilmos emlékezete. Emlékkonferencia Vázsonyi Vilmos életművéről.* Szerk.: KÓSZEG Ferenc. AB Beszélő, Budapest, 1995.; LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben 1919–1921.* Értekezések a történeti tudományok köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979; Uő: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1996/6. 1117–1148.; Uő: *Klebensberg felsőoktatási politikája.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2000. 76–90.; NAGY Péter Tibor: A numerus clausus történetéhez. *Magyar Pedagógia*, 1985/2. 182–190.; NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. A zsidó és nőhallgatók főiskolai felvételéről.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

A jogszabály nem érte el a kitűzött célt. Az antiszemita politikai körök szemében az volt a gyengéje, hogy a zsidóknak az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételénél alkalmazott aránya az értelmiségi, így főleg a jogi, illetve orvosi pályák tényleges összetételére csak nagyon lassan, szinte észrevétlenül gyakorolt hatást. Azonban tény, hogy a numerus clausus miatt nagyon sok tehetséges zsidó fiatal kényszerült arra, hogy külföldi egyetemeken folytassa tanulmányait.²

A nemzetközi zsidó szervezetek, főként a *Foreign Committee of the Jewish Board of Deputies* and the *Anglo-Jewish Association* és vezető személyisége, Lucien Wolf tiltakozásának hatására a Bethlen-kabinet feladatai között kiemelt helyen szerepelt a törvény módosítása az 1920-as évek közepén. 1925–1926-ban a magyar kormány képviselőit, így Bethlen István miniszterelnököt és Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi minisztert több ízben is a Népszövetség illetékes kisebbségvédelmi bizottsága elé idézték. A legkellemetlenebb helyzetbe az üggyel kapcsolatban a kultuszminiszter került, aki 1925 decemberében maga terjesztette a Népszövetség Tanácsa elé a magyarországi zsidó szervezetek nyilatkozatát, miszerint a numerus clausus elleni küzdelem a magyar zsidóság belügye, holott Klebelsberg annak idején nem szavazta meg a törvényt, és szerencsétlennek tartotta megfogalmazását.³

A magyar antiszemita politikai körök és az egyetemi bajtársi szövetések azonnal tiltakoztak a törvény módosítása ellen, a kultuszminiszter 1927 novemberében mégis előállt az új törvény szövegével. A numerus clausus felekezeteket, különösen az izraelita vallásúakat sértő 3. §-ának harmadik bekezdése helyébe a következő szöveg került: „Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban a hadiárva és a harctéri szolgálatot teljesítettek és a közalkalmazottak gyermekei, továbbá a különféle foglalkozási ágakhoz (mező-

² Lásd Kovács Alajos: Magyarországi zsidó hallgatók a hazai és külföldi főiskolákon. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938/9. 897–902.

³ A magyar kormány az 1920-as évek közepén a közelgő választások miatt igyekezett minél későbbre halasztani a numerus clausus módosítását. Klebelsberg egy Bethlen István miniszterelnökhöz intézett levelében kijelentette: „A törvényt tehát majd revideálnunk kell, de nem azért, hogy zsidó egyetemi hallgatók ezreit megint nyakára bocsássuk a nemzetnek, hanem azért, hogy bizonyos racionális enyhítéssel az intézmény lényegét megmentsük.” (Klebelsberg Kuno gróf levele Bethlen István grófhhoz a numerus clausus ügyében várható külföldi támadások kivédéséről, 1926. november 3. Közl.: *Bethlen István titkos iratai*. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: SZINAI Miklós–SZÜCS László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 256–257.

gazdasághoz, iparhoz, kereskedelemhez, szabad foglalkozásokhoz stb.) tartozóknak gyermekei az ezen foglalkozásokhoz tartozók számának és jelentőségének megfelelő arányban jussanak a főiskolákra, és a fölvettek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel.”⁴

1928 októberének elején, Pakots József interpellációinak hatására Klebelsberg kultuszminiszter az egyes egyetemi karok „figyelmébe ajánlotta”, hogy a felvételnél kimaradt diákok közül legalább a jelesen éretteket utólag vegyék fel. A budapesti bölcsészeti és orvosi kar foglalkozott is a miniszter átiratával: az előbbi visszautasította az újabb felvételeket, míg az utóbbin mindössze három jelölt kérvényét bíralták el érdemlegesen. Klebelsberg 75 202. számú leiratában október közepén már utasította az említett karokat, hogy kilenc, illetve öt, azaz összesen tizennégy jelesen érett (zsidó) fiataalt vegyenek fel. A budapesti egyetem fakultásai erőlyesen tiltakoztak a miniszteri beavatkozás ellen, mert az egyetem autonómiájának megsértéseként értelmezték. Hangsúlyozni kell, hogy Klebelsbergnek nem volt a vidéki egyetemekre vonatkozó, hasonló pótlólagos felvételeket célzó intézkedése vagy leirata. E tizennégy (zsidó) fiatal felvételével a kultuszminiszter célja minden bizonynyal az volt, hogy a személyét és az új törvényt támadó ellenzéki képviselők vitorlájából kifogja szelet, lecsendesítse őket. Ugyanakkor ne adjon újabb támadási felületet a korszakban igen erős szélsőjobbboldali, antiszemita köröknek, politikusoknak, például az *Ébredő Magyarok Egyesületének* vagy a bajtársi szövetségeknek. Hiszen ennek a néhány fiatalnak az utólagos felvétele semmivel sem kárpótolta az ebben a tanévben, illetve a korábbiakban az egyetemi felvételektől elutasított, főként zsidó hallgatókat.

1928 októberében, a numerus clausus módosítása miatt az egyetemi városokban, így Debrecenben is diáktüntetések kezdődtek. Megismerésükhöz nagy mennyiségű forrásanyag áll rendelkezésre. A napi eseményekről részletesen tárgyaltak az egyetemi tanács akkori ülésein, és ezt dokumentálták a jegyzőkönyvekben is. A korabeli helyi és országos napilapok szintén kiemelten foglalkoztak az esettel, hiszen hatással volt az ország nemzetközi megítélésére. A debreceni egyetem két világháború közötti helyzete tökélyesen rekonstruálható az évről évre kiadott egyetemi almanachokból és a bőséges, mégis töredékes levéltári forrásokból. Noha az egyetem rektori hivatalának 1928-as iratai szinte teljes egészében vizsgálhatóak, a helyi bajtársi szövetségek anyagainak nagy része a második világháború alatt megsemmisült, így már csak néhány doku-

⁴ A numerus clausus módosításának felsőházi vitáját lásd *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdett országgyűlés felsőházának naplója*. II. k. Athenaeum, Budapest, 1928. 96–140.

mentum található, azok is szinte kizárólag a 1930-as évekből és a vézsorkorszakból. Az 1920-as évek végén sem az egyetemnek, sem a helyi diákságnak nem volt saját sajtóorgánuma, enélkül nehéz bemutatni az egyetemi hallgatóság gondolkodását.⁵ Az említett szakmunkák viszont nem szólnak vagy csak utalnak az egyetemeken, főként a vidéki egyetemeken 1928 októberében lezajlott, súlyos eseményekre. Csupán arra térnek ki, hogy a zsidó hallgatókat igazoltatták, eltanácsolták, esetleg megverték. A rendszerváltás előtti Debrecen városának és egyetemének történetével foglalkozó szakirodalomban is szóba kerül ugyan az eset, de bemutatása felületes, olykor túlzó vagy egyoldalú.⁶ Az eddig született munkák szerzői nem vizsgálták meg pontosan a történeteket, az egyetemi közhangulatot, a politika, a sajtó, az egyetemi professzorok és a bajtársi szövetségek szerepét. Ezt a hiányt igyekszem pótolni tanulmányomban.

Az egyetem, a bajtársi szövetségek és az antiszemitizmus Debrecenben az 1920-as években

A debreceni egyetemet a pozsonyi tudományegyetemmel együtt alapították 1912-ben. Működését 1914 őszén kezdte meg a Református Kollégium három korábbi fakultásából, a jogi, a református hittudományi és a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karból.⁷ Az új intézmény negyedik karának, az orvostudománynak nem volt előzménye Debrecenben, így ez csak később indult el. Az egyetem céljaira a város egy nagyerdei telket és mintegy nyolcmillió koronát ajánlott fel. Az 1914-ben megkezdett építkezések, hosszabb-rövidebb megszakításokkal, a háború alatt is folytatódtak. Előbb a klinikai telep kialakítására és az orvostudományi kar épületének építésére került sor, amelynek avatásán IV. Károly király is jelen volt 1918-ban. Az 1928-as események kapcsán nagy je-

⁵ Volt ilyen kezdeményezés: *Egyetem* címmel 1926 decemberében jelent meg egy időszaki lap, amely ugyan politikamentesnek állította be magát, de fél évvel az indulása után már *Mussolini* magyar nyelven megjelenő cikkeit népszerűsítette. Az *Egyetem* 1927 májusában szűnt meg az érdeklődés hiánya miatt.

⁶ *Debrecen története. IV. 1919–1944.* Szerk.: TOKODY Gyula. Debrecen, 1986. 212–213., 311.; VARGA Zoltán: *A Debreceni Tudományegyetem története. I. k. 1914–1944.* Debrecen, 1967. 140–141.

⁷ A vonatkozó XXXVI. tc.-et Zichy János akkori vallás- és közoktatási miniszter javaslatára fogadták el. – Az egyetem történetére lásd még SZENTPÉTERI KUN Béla: Az egyetem alakulás története. A kollégiumi kapcsolatok továbbélése az egyetemnek mint egységnek életében. In: *A Debreceni Kollégium története. II.* Szerk.: RÉVÉSZ Imre. Debrecen, 1941; NÉMEDI Lajos: *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve.* Debrecen, 1988. Fontos rész tanulmányokat tartalmaz a nemrég elindult egyetem történeti folyóirat eddig megjelent első kötete is: *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből. I.* Szerk.: HOLLÓSI Gábor. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2005.

lentsége van annak, hogy az egyetem központi épületének elkészültéig, 1932-ig, a három másik karnak a Református Kollégiumban béreltek mintegy negyven helyiséget.

A háborút és az összeomlást követően a debreceni egyetemen is lassan indult az élet. Az intézmény 1921-ben felvette az egykori kollégiumi diák, a néhai miniszterelnök, *gróf Tisza István* nevét. Nagyobb lendületet azután vett a fejlődés, hogy gróf Klebelsberg Kunó került a kultusztárca élére. Az 1920-as évek második felétől folytatódtak az egyetem építési, bővítési munkálatai. Részben a kultuszminiszter erélyes politikájának hatására, részben a nagy múltú Református Kollégiumnak és a tanári gárdának köszönhetően az egyetem az 1920-as évek végére nagyot fejlődött, és a még építés alatt álló, patinás központi épületével ígéretes jövő elé nézett. A város és a kormány mindig komoly támogatásban részesítette az egyetemet,⁸ és a diákok helyzetén maga az egyetem is próbált segíteni nagy fogadóképességű internátusával és étkeztetési programjával.

Nem véletlen tehát, hogy a fejlesztések és támogatások hatására a hallgatói létszám folyamatosan emelkedett, és az 1927/28-as tanévben a hallgatói állomány az összes (teológiai, jogi, orvosi és bölcsészeti) kart tekintve meghaladta az ezer főt (lásd *1. táblázat*).

1. táblázat. A debreceni egyetem hallgatói létszáma a tanévek kezdetén, 1924–1931⁹

Tanév	Teológiai Kar	Jogi Kar	Orvosi Kar	Bölcsészkar	Összesen
1924/25	91	328	381	96	894
1925/26	99	331	365	117	912
1926/27	101	404	342	149	996
1927/28	107	487	273	181	1048
1928/29	124	570	268	228	1189
1929/30	158	657	292	272	1379
1930/31	181	715	298	317	1511

⁸ A debreceni Tisza István Tudományegyetem kormányzati támogatását lásd a kultusztárca megszavazott és törvénybe iktatott költségvetésében. Az 1925. évi IX. tc. az 1924/25. évi állami költségvetésről, az 1926. évi XV. tc. az 1925/26. és az 1926/27. évi állami költségvetésről, az 1927. évi XI. tc. az 1927/28. évi állami költségvetésről, az 1928. évi XXXIII. tc. az 1928/29. évi állami költségvetésről. *Magyar Törvénytár.* Az 1925. évi törvénycikkek. Szerk.: TÉRFY Gyula. Franklin, Budapest, 1926.; Az 1926. évi törvénycikkek. Franklin, Budapest, 1927.; Az 1927. évi törvénycikkek. Franklin, Budapest, 1928. Az 1928. évi törvénycikkek. Franklin, Budapest, 1929.

⁹ VARGA Zoltán: i. m. 64.

Az 1927/28-as tanévben az orvosi kar adta a rektort az egyetemnek Verzár Frigyes személyében, míg a következő tanévben a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar delegálta Darkó Jenő bizantinológust, az I. klasszika-filológia (ógörög) tanszék vezetőjét erre a tisztségre.¹⁰ Az ő személye különösen érdekes az 1928. októberi események kapcsán. Egyrészt azért, mert Darkót személyesen is érintette Trianon igazságtalansága, mivel szülőföldje Romániához került; másrészt azért, mert ő is tagja volt az egyik bajtársi egyesületnek, az *Árpád Szövetség*nek, amely a másik két hasonló szervezettel, a *Csaba Bajtársi Szövetséggel* és a *Werbőczy Bajtársi Szövetséggel* együtt az 1928. októberi események aktív és negatív szereplője volt.

Az 1928 októberében kirobbant egyetemi zavargásokban mind Budapesten, mind a vidéki intézményekben egyértelműen felelősség terhelte ezeket a szervezeteket. A bajtársi szövetségek a Horthy-korszak első éveiben alakultak, lényegében azért, hogy szervezeti keretet adjanak a hallgatóság mozgalmához.¹¹ A korszak légkörében hamarosan szélsőséges és egyre inkább fajvédő, antiszemita irányba sodródtak (vagy eleve ezt az irányt képviselték). Ujváry Gábort idézve: „A nélkülözés, a túlszűfolttság, az elhelyezkedési problémák, az elszakított területekről érkezettek gyökértelensége és identitás zavara szinte parancsolták az ifjúság szervezkedését és egyesületekbe tömörülését. Ezt segítette és erősítette, a fiatalok mozgolódását pedig politikai vágányra terelte az 1918–1919-es élmények és tapasztalatok hatása, az 1919 és 1921 közötti kormányoknak a felsőoktatás-politikában is világosan felismerhető tehetetlensége, a frontról hazatért egyetemisták »bajtársi szelleme«, valamint az a tény, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók zöme meglehetősen homogén társadalmi közegből, a »középosztályból« és a jó módú polgárságból került ki.»¹²

A tudományegyetemeken szerveződő jobboldali diákszervezetek, amelyeket a *Turul Bajtársi Szövetség* fogott össze, tevékenyen részt vettek a politikai életben. A Turul Szövetség például a MEFHOSZ-szal (Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége) karöltve követelte Klebelsberg től a numerus clausus kiterjesztését, sőt, 1927-ben, mi-

¹⁰ A debreceni egyetem rektorait lásd uo. 316.

¹¹ SZABÓ Miklós: Új elemek az értelmiségi ifjúság mozgalmában az 1920–1930-as évek fordulóján. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918–1945*. Főszerk.: Vass Henrik. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978. 135.

¹² UJVÁRY Gábor: Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”. A bajtársi szövetségekről. *Valóság*, 1991/5. 64–65.

kor a kultuszminiszter bejelentette, hogy a magyar törvényhozás hamarosan napirendre tűzi a numerus clausus módosítását, a Turul Szövetség elsőik között tiltakozott ez ellen.¹³

Hamar beindult a Turul Szövetség debreceni „fiókjainak” megszervezése is. A jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesülete és az orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesülete már 1921-ben beterjesztette az egyetemi tanácshoz az alapszabály-tervezetüket. Az egyetem vezetősége azonban vonakodott ezt elfogadni, mondván, hogy nem lehet elismerni olyan ifjúsági egyesületeket, amelyek nem állnak az egyetem fennhatósága és felügyelete alatt. Az alapszabályok egyetemi tanácsi jóváhagyása körüli vita még évekig elhúzódott, és a bajtársi szövetségek mindvégig az egyetem hatáskörén kívül maradtak. A bölcsészhallgatók bajtársi szövetségének megszervezése még nehezebben ment. Az Árpád Bajtársi Egyesület, amely a Csabához és a Werbőczyhez hasonlóan a Turul fiókegyesülete volt, csak 1922-ben jött létre, és elismerésére 1926 februárjáig kellett várni.¹⁴

Céljaikat a debreceni Werbőczy Bajtársi Szövetség jelentéséből rekonstruálhatjuk, amelyet az 1928/29-es tanév végén tett az egyetem rektorának: „A Werbőczy Bajtársi Egyesület célja úgy a jelenben, mint a múltban, hogy tagjait öntudatos magyarokká s a hazának dolgozó s igazán értékes polgáraivá nevelje, kik majdan az intéger Magyarországnak méltó harcosaivá lesznek.”¹⁵ Elképzeléseikben fontos szerepet játszott a keresztény és a nemzeti „irány”.

A debreceni bajtársi egyesületek létszáma fokozatosan gyarapodott (lásd 2. táblázat). Az 1927/28-as tanévben alig 700 tagjuk volt, egy évvel később ez a szám már valószínűleg meghaladta az ezer főt. A helyi Csaba Bajtársi Szövetség 1928/29-es tanév végi jelentésében még részletesebb adatokat találunk. Eszerint az egyesület 417 tagjából 51 daru (próbaidős), 201 levente (rendes tag), 151 dominus (végzett értelmiségi), 14 patrónus (egyetemi tanár) és 1 magister (tiszteletbeli elnök) volt, tehát az összlétszámnak alig több mint 60%-a volt egyetemista.

¹³ GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 122–123., 128–129.

¹⁴ VARGA Zoltán: i. m. 136–140.; URI Sándorné: Debrecen város egyesületi kataszttere 1833–2001 között. *Hajdú-Bihar megyei levéltár közleményei*, 28. sz. Debrecen, 2001. 127–128. – A bajtársi egyesületek alapszabályait a belügyminiszter 118661/1926. számú leiratával fogadta el, éppen ezért ezek a szervezetek a belügyminisztérium hatáskörébe, és nem az egyetemi hatóságok felügyelete alá tartoztak.

¹⁵ *Almanach és Évkönyv, 1928/29-es tanév*. 181–182. – A debreceni bajtársi egyesületek szervezkedésére és az általuk irányított rendezvényekre lásd még *Almanach és Évkönyv, 1921/22-es tanév*. 197., *1924/25-ös tanév*, 228.

2. táblázat. A debreceni bajtársi szövetségek taglétszáma¹⁶

Bajtársi Szövetség	1927/28-as tanév	1928/29-es tanév
<i>Csaba Bajtársi Szövetség</i> (orvosi kar)	309	417
<i>Werbőczy Bajtársi Szövetség</i> (jogi kar)	254	Nincs adat
<i>Árpád Bajtársi Szövetség</i> (bölcseészkar)	128	217

A bajtársi szövetségek azonban nem csak a rendbontásokban, verekedésekben és az antiszemita inzultusokban jeleskedtek (ugyanis ilyenekre 1928 októbere előtt is sor került). Minden egyesület nagy figyelmet szentelt tagjai testnevelésére és kulturálódására. A debreceni Csaba Bajtársi Szövetség külön könyvtárral, az Árpád Bajtársi Szövetség pedig saját klubhelyiséggel rendelkezett, sőt, ezek a szervezetek támogatták a velük szimpatizáló egyetemi tanárok kiadványait, és fontos szerepet vállaltak a falukutató mozgalomban is.¹⁷

Az országban fokozatosan erősödő antiszemitizmus Debrecenben főleg a bajtársi szövetségek és az egyetemisták körében talált biztos talajt. A városvezetés, a polgárság, sőt, a Tiszántúli Református Egyházkerület akkori vezetője, Baltazár Dezső püspök is jó kapcsolatokat tartott fenn a lassan, fokozatosan asszimilálódó izraelita népességgel, de a zsidó–magyar együttélésnek helyi szinten is akadtak ellenzői. A város egyik lapja, a *Hajdúföld*, a szélsőséges, fajvédő gondolatok szócsöve volt, két vezetője, Kolozsváry-Borcsa Mihály és Marschalkó Lajos pedig országos szinten ismert antiszemita zsurnaliszta.¹⁸

Az egyetemisták nem nagyon túrték meg soraikban a zsidó fiatalokat. A legélesebb antiszemita támadások az 1927/28-as tanév II. félévében voltak tapasztalhatók. Ekkor tűzte napirendjére a magyar országgyűlés a numerus clausus módosítását, amire – mint arról már szó volt – az egyetemisták radikális része komoly zsidóellenes fellépéssel válaszolt. A hallgatók a jogi és orvosi karon nem látogatták az előadásokat, míg

¹⁶ *Almanach és Évkönyv, 1927/28-as tanév. 223–224., 1928/29-es tanév, 181–185.*

¹⁷ A Turul Szövetség népkutatási füzetének első darabját épp egy debreceni professzor, Csűry Bálint írta. Csűry Bálint: *A néprajzi búvárlat módszere. A Turul-Szövetség Népkutatási Füzetek, 1. sz.* Kiadta a Turul Szövetség. Budapest, 1936.

¹⁸ GYURGYÁK János: i. m. 401–411., 688–689.; A debreceni zsidóság történetéhez lásd GONDA MOSHE ÉLJÁHU: *A debreceni zsidók száz éve: a mártírhaltalt halt debreceni és környékbeli zsidók emlékére.* Debreceni Zsidók Emlékbizottsága. Debrecen, 1977.; ZOLTAI Lajos: *A zsidók letelepedése Debrecenben. Magyar Zsidó Szemle, 1934/51.*

a bölcsészkaron megzavarták az órákat. A debreceni egyetem tanácsa 1928. február 10-én rendkívüli ülésen foglalkozott a történetekkel. Verzár Frigyes azonnal az egyetem bezárása mellett foglalt állást, mivel „az egyetemi ifjúság állítólag mindaddig nem akarja látogatni az előadásokat, míg a törvényjavaslat országgyűlési vitája tart, [...] és az egyetemi ifjúság vezetői nem garantálják az ifjúság nyugalmaát”. A feszült helyzet közel egy hét után oldódott meg, akkor még viszonylag nyugodt körülmények között.¹⁹

A debreceni egyetem hallgatóinak felekezeti összetételéről az 1929/30-as *Almanach és Évkönyv* tudatott először. Ez a tanév már az enyhített numerus clausus szellemében indult, magasabb is lett a zsidó hallgatók aránya, és a következő években folyamatosan emelkedett (lásd 3. táblázat). Legtöbbször az orvosi, majd a jogi fakultáson voltak, a bölcsészkaron még az 1931/32-es tanévben is csak 10% körül volt az arányuk. Minden karon lassan emelkedett a számuk, és arányuk az egyetem hallgatói létszámához viszonyítva az 1930-as évek elején is alig haladta meg a 20%-ot.

1928. októberi események Debrecenben

Klebensberg látogatása

A kultuszminiszter október 2-án bizalmas leiratot küldött Darkó Jenő rektornak, hogy a debreceni egyetem legkésőbb október 10-ig küldjön kimutatást a hallgatók felekezeti megoszlásáról és az izraelita hallgatók százalékos arányáról. Mindez előzetes tapogatózás lehetett abban az ügyben, hogy Debrecenben milyen hatással lehet a módosított numerus clausus, és kiválthat-e valamilyen ellenállást a bajtársi szövetségekből. Az egyetem quaestori hivatala október 8-ára készítette el a kért dokumentumot. Ebből kiderült, hogy a jogi kar 570 hallgatójából 87 izraelita volt, ami 15,26%-os arányt jelentett. Az orvosi karon ez a szám valamivel magasabb, 17,22% (267 hallgatóból 46 izraelita), a bölcsészettudományi karon pedig jóval alacsonyabb, 10% (228 hallgatóból 23 izraelita) volt. Az egyetem hallgatói összlétszámát tekintve a református hittudományi karral együtt a zsidó hallgatók aránya alig haladta meg a 13%-ot (1189 hallgatóból 156 izraelita diák iratkozott be a debreceni egyetemre). A számok ismeretében – és talán az ellenállástól tartva –

¹⁹ Az Egyetemi Tanács Jegyzőkönyve. 1927/28-as tanév, VII. rendkívüli, 1928. február 10-én, 11-én, 13-án és 15-én tartott folytatódó ülés. 51–55. sz.

3. táblázat. Az izraelita hallgatók aránya a Tisza István Tudományegyetemen, 1929–1933²⁰

Kar	I. félév			II. félév		
<i>1929/30-as tanév</i>	<i>Hallgatók</i>	<i>Közülük izraeliták</i>	<i>Arány</i>	<i>Hallgatók</i>	<i>Közülük izraeliták</i>	<i>Arány</i>
Jogi kar	657	125	19,02%	627	121	19,29%
Orvosi kar	292	69	23,63%	275	68	24,72%
Bölcsészkar	272	26	9,56%	247	21	8,5%
<i>A három kar összlétszáma</i>	1221	220	18,02%	1149	210	18,28%
<i>Összlétszám a ref. teológiai karral</i>	1379	220	15,95%	1301	210	16,14%
<i>1930/31-es tanév</i>	<i>Hallgatók</i>	<i>Közülük izraeliták</i>	<i>Arány</i>	<i>Hallgatók</i>	<i>Közülük izraeliták</i>	<i>Arány</i>
Jogi kar	715	146	20,42%	630	150	23,81%
Orvosi kar	298	68	22,82%	285	66	23,16%
Bölcsészkar	317	29	9,15%	307	27	8,79%
<i>A három kar összlétszáma</i>	1330	243	18,27%	1222	243	19,89%
<i>Összlétszám a ref. teológiai karral</i>	1511	243	16,08%	1392	243	17,46%
<i>1931/32-es tanév</i>	<i>Hallgatók</i>	<i>Közülük izraeliták</i>	<i>Arány</i>	<i>Hallgatók</i>	<i>Közülük izraeliták</i>	<i>Arány</i>
Jogi kar	658	189	28,72%	596	190	31,88%
Orvosi kar	320	78	24,38%	298	78	26,17%
Bölcsészkar	330	31	9,39%	322	34	10,56%
<i>A három kar összlétszáma</i>	1308	298	22,78%	1216	302	24,84%
<i>Összlétszám a ref. teológiai karral</i>	1509	298	19,75%	1405	302	21,5%

²⁰ Almanach és Évkönyv, 1929/30-as tanév. 271–272.; 1930/31-es tanév. 291–292., 1931/32-es tanév. 368–369.

Klebelsberg végül nem rendelte el, hogy a vidéki egyetemeken felvegyék a korábban elutasított zsidó fiatalokat.²¹

Budapesten azonban megtette ezt, és rendelkezése hatalmas felháborodást keltett a fővárosi egyetemisták körében. Október 18-án a közgazdasági egyetemen az egyik előadás után zsidó hallgatókat vertek, a műegyetemen pedig antiszemita jellegű röpcédulákat terjesztettek. A következő napon elszabadultak az indulatok. Szinte valamennyi fakultáson igazoltatták, megverték a zsidó hallgatókat, a jogi karon a hallgatók a numerus clausust éltetve tüntettek a zsidók és Klebelsberg ellen. Délután a Turul Bajtársi Szövetség és fővezére, vitéz Bánsági György gyűlést hívott össze a Gólyavárba, ahol a kultuszminisztert lemondásra szólították fel, védelmükbe vették az egyetem autonómiáját, és a kormánytól a régi numerus clausus visszaállítását követelték. A zsidóellenes tüntetés ezek után a főváros utcáin folytatódott. A feldühödött egyetemisták késő délután bezúzták a numerus clausus-ellenes Est-lapok kiadóhivatalának kirakatait, és állítólag belöttek az ablakokon, majd a járőkelőkkel is összetűzésbe keveredtek. Másnap az állatorvosi főiskolára is átsaptak a szélsőséges fajvédő egyetemista mozgalom hullámai. Klebelsberg ekkor még csak „szeretettel figyelmeztette” az ifjúságot a történetek külföldi visszhangjára, és felszólította a budapesti egyetemek rektorait, hogy amennyiben az események megismétlődnek, az intézményeket haladéktalanul zárják be.²²

A debreceni egyetemen ekkor még nyugalom honolt. Ezt tükrözi Darkó rektor október 20-án megjelent sajtónyilatkozata: „Egyetemünkön rend van, az ifjúság nyugodtan hallgatja az előadásokat. Az az ok, amely Budapesten a zavargásokat szülte, Debrecenben fenn sem forog, amennyiben a kultuszminiszter úr a debreceni egyetemre vonatkozóan nem tett intézkedéseket, mint amilyenek a budapesti egyetemeken bekövetkeztek. A debreceni egyetemi tanári kar vigyáz a rendre s az ifjúság különben is nagy bizalommal van a kultuszminiszter iránt.”²³

A rektor nyugalmat sugárzó szavai ellenére azonban félő volt, hogy az ország valamennyi nagy egyetemi városára áttérjednek ezek a zavargások. Klebelsberg ezért egy nappal debreceni látogatása előtt, október 19-én bizalmas miniszteri leiratot küldött valamennyi felsőoktatási intézménynek, így a Tisza István Tudományegyetemnek is. Ebben úgy fo-

²¹ Hajdú-Bihar megyei Levéltár (a továbbiakban HBmL) VIII.1/b. 27. d. 69 630/1928., 334–1928/29. etsz., 40–1928/29. equsz.

²² *Pesti Napló*, 1928. október 19., október 20., október 21.

²³ *Debreceni Független Újság*, 1928. október 20.; *Tiszántúli Hírlap*, 1928. október 20.

galmazott, hogy „az egyetemi felvételekkel kapcsolatban bizonyos jelek mutatkoznak, amelyek miatt annak a lehetőségével kell számolni, hogy az egyetemen további rendzavarások és verekedések fordulhatnak elő”. Ezért utasította a rektort, hogy a rend fenntartásáról saját hatáskörében a legszigorúbban intézkedjen. A debreceni egyetemi tanács rendkívüli ülésen tárgyalta a leiratot, és határozatot hozott, hogy kérni fogja a vallás- és közoktatásügyi minisztert, vonják egyetemi felügyelet alá a bajtársi egyesületeket.²⁴

A hivatalos bejelentés szerint Klebelsberg gróf Maday Gyula képviselő *A Bizáky-ház* című színdarabjának megtekintésére érkezett Debrecenbe, egyúttal felhasználta az alkalmat, hogy az egyetem főépületének építését ellenőrizze, és az egyetemi építőbizottság ülésén elnököljön. Az ülésen a bizottság foglalkozott az építkezés további menetével, újabb munkák kiírásával. Ezek után a helyi *Tisza István Tudományos Társaság* mindkét osztályának dísztagjává választották a kultuszminisztert.²⁵ Ezt követően Klebelsberg fogadta a debreceni egyetem új tanácsát, aztán Darkó Jenő rektor és a tanári kar vezetésével az ifjúsági küldöttséget. A kultuszminiszter politikájának egyik sarkpontja a felsőoktatás decentralizálása volt, azaz a vidéki egyetemek jelentőségének növelése, ezért most sem fukarkodott az ígéretekkel. Kilátásba helyezte, hogy hamarosan nagy összegű rendkívüli segítyt fog az ifjúságnak kiutalni, újabb internátusok épülnek, továbbá bejelentette, hogy felgyorsíttatja a nagyerdei egyetemi telepen létesítendő tanári lakások munkálatait. Látogatása során szóba kerültek a fővárosi események is. A miniszter „hangsúlyozta az ifjúság előtt, hogy azok az események, amelyek a legutóbbi napokban Budapesten előfordultak, a magyar nemzet nemzetközi helyzetének ártottak, s ezért azoknak megismétlődni nem szabad, s ezért figyelmezteti őket, hogy a budapesti példa követésre ne találjon. Az ifjúság rosszul felfogott önértékét a magyar nemzet egyetemesei érdeke elé helyeznie a magyar ifjúságnak nem szabad.”²⁶

Este Klebelsberg részt vett az említett darab bemutatóján a Csokonai-színházban. Ott érte a budapesti műegyetem bezárásának híre, és két felvonás között erről is kérdezte őt a *Debrecen* riportere. „Mint az urak

²⁴ HBmL VIII.1/b. 27. d. 3282/1928.; *Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve*. 1928/29-es tanév. III. rendkívüli ülés (1928. október 20.) 11. sz. 523 etsz.; 12. sz. 563 etsz.

²⁵ A debreceni Tisza István Tudományos Társaság 1922-ben jött létre. Célja az egyetemi oktatók tudományos tevékenységének irányítása és hatékonyabbá tétele volt. Első elnöke Pokoly József történész professzor volt. *Hajdúföld*, 1922. június 20.

²⁶ *Debrecen. Keletmagyarországi Napló* (a továbbiakban *Debrecen*), 1928. október 21.; *Debreceni Független Újság*, 1928. október 21.

tudják, péntek éjjel [október 19-én – K. R.] összehívtam a rektorokat és azt az utasítást adtam, hogy amennyiben az illetők főiskoláján rendbontás fordulna elő, akkor most már az én utasításomra csukják be az egyetemet.” Ha a vidéki egyetemeken hasonló zavargások törnének ki, akkor automatikusan azokat is bezárnák. Mindenesetre Klebelsberg úgy vélte, hogy vidéken nem ismétlődnek meg a fővárosi zavargások, és különösen bízott a debreceni egyetemistákban: „Debrecen józan ifjúsága nem fogja magát odáig ragadtatni, hogy verekedéseket kezdjen, mert itt nincs az a politikai izgatás, amely Budapesten megvolt. Ez hidegebb, nyugodtabb város – és mondom, – Debrecenben nincs izgatás. De különben is a tiszavidéki magyar higgadt nép. Nem gondolnám, hogy itt az ifjúság azt a szomorúságot okozná szüleinek, akik legtöbbször súlyos áldozatokat hoznak fiuk tanítása és nevelése érdekében, hogy félévét elveszítik. Mert ha a verekedések meg nem szűnnek, könnyörtelenül ez lesz a következmény.”²⁷

Klebelsberg Kunó tehát abban a reményben utazott el Debrecenből, hogy ott nem ismétlődnek meg a budapestihez hasonló zavargások. Október 22-én hétfőn délelőtt azonban minden a várakozásaival ellentétesen alakult.

A zavargások

1928. október 22-én, hétfőn kitört a botrány a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen is. Az egész a nagyerdei klinikai telepen, az orvosi kar központjában kezdődött. Reggel nyolc órakor az antiszemita hallgatók nem mentek be a belgyógyászati előadásra, hanem a klinikai telep bejáratánál gyülekeztek, és azt mondták, az előadások elmaradnak. A zsidó hallgatók nem hittek nekik, és kilenc óra után elindultak az egyes klinikai előadótermek felé. Az ekkorra mintegy 150 főre gyarapodó fajvédő diákság valamennyi útjába kerülő zsidó hallgatót megvert, és kiutasított az egyetem területéről. Az utcára menekülő zsidó hallgatók az ott állomásozó 200-as számú rendőrhöz fordultak segítségért, de az nem vette védelmébe őket.²⁸ Ugyanebben az időben, egy másik klinikai épületben, a negyedéves zsidó orvostanhallgatók szülészeti

²⁷ Debrecen, október 21. – Megjegyzendő, hogy a debreceni ifjúság szélsőséges tagjai eredetileg nagy tüntetést terveztek Klebelsberg ellen, de ez a bejelentett ígérek miatt elmaradt. Néhányan azonban a színház előtt vártak rá, és közben „abcugolták”, de a rendőrség megjelenésére eltűntek. *Debreceni Független Újság*, október 21.

²⁸ A 200-as számú rendőr ellen fegyelmi eljárás indult, amely október 30-ra le is zárult. Eszerint a rendőr szabályszerűen járt el, és előírás szerint cselekedett: nem avatkozott be, hanem „figyelemmel kísérte az eseményeket, majd erősítést kérve értesítette a rendőrség központi épületét”. HBmL VI.1/a. 19. k. 38601/1928.; Uo. IV. B.1414/b. 44/1928.

előadáson voltak – ezen a fajvédő diákok nem jelentek meg. Az óra után a hallgatók és Probsztner Artúr egyetemi magántanár számára is nyilvánvalóvá vált, hogy rendbontás készül: mintegy száz főnyi hallgatóság gyülekezett a kijárat előtt. Probsztner ekkor azt javasolta a zsidó egyetemistáknak, hogy ne itt, hanem a főbejáraton keresztül távozzanak, ám ott is gyorsan gyarapodó fajvédő csoport várta őket. A szorongatott helyzetben lévők ekkor a klinika előcsarnokában tartózkodó Kenézy Gyula professzorhoz fordultak segítségért. A professzor azzal bátorította őket, hogy a délelőtti folyamán megjelent nála a Csaba Bajtársi Szövetség két tagja, akik garanciát vállaltak arra, hogy nem bántják a zsidó hallgatókat, ha azok öt percen belül elhagyják a klinika területét. Végül Kenézy és Probsztner személyesen kísérték ki a zsidó hallgatókat a klinika területéről.

A bölcsészeti és a jogi karon, a kollégium épületében az igazoltatások, a szidalmak és a kiutasítások után, illetve a klinikai telepen történt zsidóverések hírére az izraelita egyetemi hallgatók önként elhagyták a kollégiumot. Itt csak egy kirívó eset történt: egy zsidó hallgatót, aki bement az egyetemre, „keresztény” csoporttársai megverték, és kidobták az utcára.

A rendőrség már az első verekedésekről tudomást szerzett, és Sági Lajos rendőrfőtanácsos irányításával megtette a szükséges intézkedéseket: nagyszámú gyalogos, lovas és kerékpáros rendőrt vezényeltek a helyszínre. A klinikai telepen ekkorra nagy csoport gyűlt össze,²⁹ és a kiérkező rendőrök kíséretében és biztosításában a városba vonult. Eközben a kollégium épülete előtt is elfoglalta állásait a rendőrség.

A városba vonuló egyetemisták közül néhányan a *Tiszántúli Hírlap* munkatársának sikerült beszélnie. Kiderült, hogy az egyetemi ifjúság a zsidó hallgatók pótlólagos felvételét sérelmezi, noha Debrecenben ilyen nem történt. Véleményük szerint a zsidó hallgatók aránya Debrecenben is emelkedett. A harmadik orvosi kari évfolyamon szerintük 32% volt az izraelita hallgatók aránya. „Sérelmük” volt az is, hogy az események előtti hetekben zsidó hallgatók feljelentést tettek a Csaba Bajtársi Egyesületnél keresztény egyetemi hallgatók ellen, „azonkívül az utóbbi időben a zsidó hallgatók egy részéről irányukban kifogásolható magaviseletet vesznek észre”, de azt pontosan hogyan értették, már nem fejtették ki. Az egyetemisták nyugtalanságának másik oka az volt, hogy nem vettek fel egy Mezei József nevű keresztény vallású orvostanhallgatót, mivel a

²⁹ A kollégium udvarára vonuló antiszemita diákok létszámáról megoszlanak a források. A némileg megbízhatatlanabb sajtó mintegy 300 fős csoportról beszélt. Ezzel szemben Darkó rektor egyetemi tanácsnak tett jelentése szerint „mindössze” 100–120 fajvédő diák érkezett a kollégiumba. (*Debreczen*, október 23.) Vö. Az *Egyetemi Tanács jegyzőkönyve*. 1928/29-es tanév. IV. rendkívüli ülés (1928. október 22.) 14. szám.

kari hirdetőtáblán kifüggesztett névsorban szerepelt egy másik, szintén Mezei József nevű izraelita vallású fiatal, akivel összetévesztették.³⁰

Amikor a klinikai telepről megérkezett a nagy létszámú antiszemita csoport, már valamennyi zsidó hallgató elhagyta az épületet. A tüntető diákok küldöttsége felkereste a rektort. Darkó Jenő azt mondta nekik, hogy mindegyik bajtársi szövetség delegáljon két küldöttet, akik azután „sérrelmeiket” és „követeléseiket” terjesszék az egyetemi tanács elé, amely rendkívüli ülésen megvizsgálja azokat. Egyébként az egyetem vezetői szerint az ifjúságot a numerus clausust támadó parlamenti felszólalások és a napi sajtóban megjelent hírlapi cikkek izgatták fel.³¹ Időközben felmerült egy másik gond is: Baltazár Dezső püspök átiratban tudatta, hogy amennyiben a verekedések és a rendzavarások megismétlődnek, felmondja az egyetem kollégiumi bérletét.³² A Csaba és a Werbőczy Bajtársi Szövetség tagjai végül délután fél kettőig tartózkodtak a kollégium udvarán, majd fokozatosan, kis csoportokban elhagyták azt.

Darkó Jenő Budapestről érkezett fiatalok bujtogatásával magyarázta a történeteket. A helyi sajtó tudni vélte, hogy az október 22-én, hétfőn történt tüntetések hangadói nem debreceni egyetemi polgárok voltak. Kétségtelen, hogy a Debrecenben lezajlott események számtalan hasonlóságot mutattak a fővárosiakkal. Az orvosi karon főként jogászok, a jogin pedig jórészt orvostanhallgatók garázdálkodtak, ami nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy a bántalmazott zsidó hallgatók ne ismerjék fel támadóikat. A rendbontások központi irányítására vallott az a tény, hogy a verekedésekben és igazoltatásokban részt vevő fajvédő diákok közül senki sem viselte a különböző bajtársi szövetségek jelvényeit. A „békés időszakokban” azok az egyetemisták, akik tagjai voltak valamelyik bajtársi egyesületnek, rendszerint tányérsapkát és bajtársi jelvényeket viselve jelentek meg az intézményekben.

Darkó Jenő az események elcsitulása után délután két órára rendkívüli tanácsulást hívott össze. Elsőként maga a rektor foglalta össze a történeteket, majd Milleker Rezső bölcsészkarai prodekan kért szót. Rámutatott, hogy a „keresztény” hallgatónők lelkesen buzdították a fajvédő

³⁰ Darkó rektor utóbb Klebelsberg kivételes engedélyét kérte Mezei József keresztény hallgató felvételéhez. (HBmL VIII.1/b. 27. d. 766–1928/29. etsz.)

³¹ Itt, sajátos módon, például az *Debreceni Független Újság* publicisztikáiról lehet szó. A lap október 18-án a *Labdázók és 21-én a Hol vannak az izgatók?* című írásában a fővárosi zavargások ellen szólt. Az utóbbiban az is szerepel: „Ki provokálja az egyetemi heccek: a liberális sajtó, mely a kirobbant incidensekről elítélő kommentárral számol be, avagy az a néhány úriember, akik a magyar egyetemi ifjaknak egy részét évek óta játékbábként rángatják kised politikai terveiknek alátámasztására.”

³² HBmL VIII.1/b. 27. d. 533–1928/29. etsz.

egyetemistákat. Lencz Géza jogi, Wodetzky József orvosi kari dékán, valamint Verzár Frigyes előző évi rektor azonnal az egyetem bezárását javasolta. Ezzel a tanácsban – Rugonfalvi Kiss István bölcsészkarai dékán kivételével – mindenki egyetértett. A tanács végül hét szavazattal egy ellenében felfüggesztette az egyetemi előadások tartását további intézkedésig. Mindez a Klebelsberg kultuszminiszternek küldött rektori jelentés szerint a következő indoklással történt: „Mindazonáltal egyetemi tanácsunk, alant jegyzett ülésén hozott határozatával – tekintettel a hallgatók általános izgatott hangulatára és arra, hogy az itteni események kétségkívül szoros összefüggésben vannak a budapestiekkel – ifjúságunk hangulatát kétségkívül a fővárosból fűtik –, nem látva elegendő garanciát abban a tekintetben, hogy a rend holnapra teljesen helyre fog állni – elhatározta, hogy az előadásokat ideiglenesen felfüggeszti, s a felbujtók és tettesek kiderítésére és példás megbüntetésére vonatkozó intézkedéseket a legsürgősebben végrehajtja...” Klebelsberg erre másnap szűkszavú, bizalmas leiratban válaszolt: „Nem óhajtok udvariatságot elkövetni, hanem kizárólag a helyzet komolyságának nyomása alatt cselekszem, amidőn Méltóságodat [ti. Darkó rektort – K. R.] ezen intézkedés foganatosításáért személyesen is felelőssé kell tennem.”³³

Másnap, október 23-án az antiszemita egyetemisták mozgalma újabb lendületet vett. Mivel az egyetem ekkor már zárva volt, dühük kiszabadult a debreceni utcákra, és ott – a budapesti eseményekhez hasonlóan – egy helyi sajtóorgánumot ért utol. Aznap délután három fiatalember kereste fel a *Debreceni Független Újság* szerkesztőségét, és figyelmeztették az újságírókat, hogy az egyetemi ifjúság hamarosan „retorziókkal” fog élni ellenük. Akkor és a másnapi lapszámban a *Debreceni Független Újság* élesen válaszolt a fenyegetésre: „Minket az újságírói kötelességünk teljesítésében meggátolni nem lehet. [...] Nem uszítunk senkit rendzavarásra, nem uszítjuk híveinket arra, hogy a más elvét valló emberek fejét törjék be, és nem uszítottunk arra sem, hogy elpusztítsák azokat az újságokat, amelyek más úton óhajtják a nemzetet boldogítani. Tiszteletben tartjuk mindenki meggyőződését, de ezt követeljük a mi meggyőződésünk számára is. Vegye tudomásul mindenki, akit illet, hogy a megfélemlítésnek és az erőszaknak nem engedünk...” Farkas Lajos, a *Debreceni Független Újság* főszerkesztője még ugyanezen a napon feljelentést tett a kiadó előtti tüntetés miatt.³⁴

³³ *Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve*. 1928/29-es tanév. IV. rendkívüli ülés (1928. október 22.). 14. sz.; HBmL VIII.1/b. 27. d. 534–1928/29. etsz., 2397/1928. eln.

³⁴ *Debreceni Független Újság*, október 24.; HBmL VI.1/a. 19. k. 38852/1928.

Az események délután négy órakor felgyorsultak. A rendőrség tudomására jutott az egyetemi ifjúság terve, miszerint kisebb csoportokban szivárogoz be a városba, és így próbál meglepetésszerű, zsidó- és sajtóellenes tüntetést szervezni. Sági Lajos rendőrfőtanácsos parancsára több egységeket vezényeltek ki a *Debreceni Független Újság* Piac utcai szerkesztőségének védelmére. Röviddel később már nagy létszámban felvonultak a tüntető egyetemisták is. Kirakatok betörésére és rombolásra azonban a rendőri egységek jelenléte miatt nem került sor. Az egyetemisták ekkor átvonultak a Széchenyi utcára, a *Debreceni Független Újság* fiókkiadó vállalatára elé, és ott folytatták a tüntetést. A hamarosan megérkező rendőrök szétzavarták őket, majd kordont vontak, hogy megvédjék a kirakatokat a rombolástól. A keddi demonstráció végül este hétig tartott, de újabb hírek érkeztek arról, hogy az egyetemisták a következő napra is nagyszabású tüntetésekre készülnek.³⁵

Közben az egyetemi rektori hivatalban a fiatalok panaszt tettek a helyi sajtó, különösen a *Debreceni Független Újság* „izgató hírei s a valóságot torzító cikkei miatt”. Darkó rektor Hadházy Zsigmond főispánhoz fordult azzal a kéréssel, hogy a sajtót nyugodtabb, tárgyilagosabb hang használatára bírja. Azt a választ kapta, hogy a főispánnak nincs befolyása a helyi sajtóra. Ezt követően a minisztériumból telefonon utasították, hogy zárasson be minden olyan helyiséget, ahol az ifjúság össze szokott jönni. Darkó bezáratta az összes ifjúsági egyesületet, intézetet és szemináriumot, majd elrendelte, hogy az altisztek a kollégium és az orvosi telep kapuinál mindenkit igazoltassanak. A rendőrségtől kordont kért a kollégium elé, de nem kapott, mivel a rendőri erőket jobbára a helyi lapok és a város belső rendjének védelme kötötte le. Még délben felkereste Darkó rektort a bántalmazott zsidó egyetemi hallgatók küldöttsége, és feljelentést tett a támadók ellen, amelyet valamennyi érintett zsidó hallgató aláírt. Darkó kijelentette, hogy személyesen ő és az egyetemi tanács alaposan ki fogja vizsgálni a történeteket.³⁶

A legfeszültebb nap csak ezek után következett. Október 24-én, szerdán újra nagyszabású diáktüntetés tervéről érkeztek hírek a rektori hivatalba, a Tiszántúli Református Egyházkerülethez és a rendőrségre. A debreceni középiskolák igazgatói szigorúan megtiltották diákjaiknak a tüntetőkhöz való csatlakozást. Délben a rendőrség „bizalmas úton” értesült arról, hogy a gazdászok is a városba készülnek, és négy oldal-

³⁵ *Debrecen*, október 24.; *Debreceni Független Újság*, október 24.

³⁶ A rektori hivatalban történekről lásd *Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve*. 1928/29-es tanév, V. rendes ülés (1928. október 30.) 17. sz. 625. etsz.

ról, apróbb csoportokban akarnak minden feltűnés nélkül a Piac utcára vonulni. A rendőrség minden szükséges intézkedést megtett, hogy a további rendbontásoknak elejét vegye. A rendfenntartó egységek a legszigorúbb parancsokat kapták, hogy akár a legkíméletlenebb eszközökkel elfojtsanak minden zavargást. Közben erősítés is érkezett, Nyíregyházáról rendeltek nagy létszámú rendőri alakulatokat Debrecenbe.

A nagyszabású demonstráció délután öt óra körül kezdődött. A tüntető egyetemisták a Piac utca felé vonultak, útjuk során három társuk botokkal támad az egyik rendőrre, egy másik rendőrt pedig revolverrel fenyegettek meg. A támadókat leszerelték, majd több társukkal együtt előállították őket a rendőrségen, és büntetőeljárás indult ellenük. A város főutcáján a tüntetők több kirakatot bezúztak, a rendőrség szétkergette őket.

Nem sokkal később azonban az egyetemisták a Nagytemplom és a kollégium közötti területen újra összegyűltek, és hangos kiáltásokkal tüntettek a numerus clausus mellett, Klebelsberg, a zsidóság és a *Debreceni Független Újság* ellen. A tüntető diákok, amikor látták, hogy rendőrök közelednek, a kollégium felé hátráltak, amelynek lezárt kapuját betörték, és benyomultak az épület udvarára. A rendőrség ezek után teljesen körülvette a kollégium épületét, és ezzel egész éjszakán át tartó huzavona és ostromállapot kezdődött.

Hamarosan a helyszínre érkezett Darkó rektor, azonnal bement a tüntető diákokhoz, de nem tudta leszerelni őket. Azt akarták, engedjék meg nekik, hogy zárt sorokban végigvonuljanak a Piac utcán a vasútállomásig. Erre azonban a rendőrség nem volt hajlandó, így a tárgyalások megrekedtek. Közvetítést vállalt Huss Richárd professzor és Vargha Kálmán, a Gazdasági Akadémia igazgatója is, de ők sem jártak sok eredménnyel.³⁷ Az utóbbi annyit elért, hogy a kollégiumban tartózkodó néhány gazdaszallgató kijött, és igazolta magát. Miután a tanári közvetítő kísérletek kudarcot vallottak, az egyetemisták a kollégium udvarán rögtönzött gyűlést tartottak, és kinyilvánították, nem mondanak le a numerus claususról.

Másnap, október 25-én reggel hét órakor a rendőrség, Baltazár Dezső korábbi felhatalmazásával, benyomult a kollégium épületébe. Az elcsigázott egyetemisták ekkor már semmilyen ellenállást nem tanúsítottak. A rendőrök 121 diákot igazoltattak, és kihágási eljárást indítottak ellenük (ez az izraelita hallgatók nélkül számítva az összes hallgató 11,8%-a). Névsorukat néhány nappal később a rendőrség megküldte a rektori hivatalnak. Ebből kiderült, hogy közülük 16 (7,8%) bölcsész-, 40 (18,1%)

³⁷ Hajdúföld, október 25.

orvostan-, 57 (11,8%) jogászhallgató volt. Érdekes, hogy a maradék kilenc diák (7,26%) a numerus clausus módosítása miatt nem érintett Református Hittudományi Kar hallgatója volt.³⁸

Október 25-én reggel nyolc órára már a kollégium épületében, annak környékén és az egész városban nyugalom volt. A helyi reggeli lapok szenzációként számoltak be az eseményekről, de megérkeztek a hírek arról is, hogy Budapesten mindössze pénzbüntetésre ítélték a tüntetőket. Számítani lehetett tehát arra, hogy a kultuszminiszter és Darkó rektor által beígért szigorú ítéletek, kizárások, félévesztések Debrecenben is elmaradnak.³⁹

Ezekben a napokban *a másik két vidéki egyetemen szintén történtek rendezavarások*. Szegeden a diákok október 23-án tüntető felvonulást szerveztek, de rendőri beavatkozásra nem volt szükség. Másnap már teljes rendben folytatódtak az előadások, a zsidó hallgatókat nem érte inzultus. A szegedi bajtársi szövetségek a természettudományi kar épületében gyűlést tartottak, és ott tagjaiknak megtiltottak minden tüntetést. A pécsi Erzsébet Tudományegyetemen ennél komolyabb volt a helyzet. Október 24-én este és másnap délelőtt nagyobb tüntetések zajlottak le, azonban a rendőrség erőyes fellépésének köszönhetően a helyi bajtársi egyesületek ígéretet tettek arra, hogy a rendet a lehető leghamarabb visszaállítják. Imre József rektor még előzőleg kijelentette, hogy *„az egyetem ifjúsága egész félévét elveszti, ha helyre nem áll a legteljesebb rend és fegyelem”*, és aznap bezáratta az intézményt. Másnap már megnyithatták, mivel a tüntetések abbamaradtak.⁴⁰

Debrecenben október 25-én, csütörtök reggel Darkó rektor a kultuszminiszter felhatalmazására bezáratta a Tisza Internátust és a diákétkeztetéssel foglalkozó Mensa Academicát, így több tucat egyetemista maradt koszt és fedél nélkül, ezért sok vidéki hallgató pénteken és szombaton hazament. Két nappal később nyíltak meg ezek az intézmények ismét, de csak azon egyetemi hallgatók számára, akik nem vettek részt a tüntetéseken. Ezzel a lépéssel végleg sikerült lecsillapítani a kedélyeket.⁴¹

A rektor a fegyelmi ügyeket az Egyetemi Tanács hatáskörébe vonta. Október 30-án felállt az egyetemi fegyelmi eljárásokat lefolytató négytagú bizottság, amelynek tagja Varga Zsigmond és Marton Géza prodékán, valamint Rugonfalvi Kis István dékán lett, elnöke pedig Wo-

³⁸ HBmL VIII.1/b. 27. d. 607-1928/29. etsz.

³⁹ *Debreczen*, október 25., 26.

⁴⁰ *Délmagyarország*, október 24., 25., 26.; *Pécsi Napló*, október 26.; *Szegedi Napló*, október 24., 25., 26.

⁴¹ HBmL VIII.1/b. 27. d. 534-1928/29. etsz. – Darkó erről a lépéséről is jelentést tett Klebelsbergnek jóváhagyást kérve. HBmL VIII.1/b. 27. d. 572-1928/29. etsz.

detzky József orvoskari dékán.⁴² (Vizsgálatukról és ítéleteikről a későbbiekben még szó lesz.)

November 3-ra Klebelsberg magához kérte a budapesti és a vidéki egyetemek rektorait, hogy az intézmények megnyitásáról tárgyaljanak. A rektorok beszámoltak az egyetemeken történt incidensekről és a foganatosított intézkedésekről. Délután Klebelsberg tudatta a sajtóval, hogy felhatalmazta a rektorokat: november 7-én megnyithatják az egyetemeket, de csak abban az esetben, ha az ifjúságtól kellő garanciát kapnak a rend fenntartására.⁴³ Darkó november 5-re, hétfőre rendkívüli egyetemi tanácsi ülést hívott össze. Addigra már biztossá vált, hogy a jogi kari Werbőczy Bajtársi Szövetség, illetve a bölcsészkar Árpád Bajtársi Szövetség garantálja a rendet. A Csaba Bajtársi Szövetség tagjai azonban kijelentették, hogy ők ugyan járnak az orvosi előadásokra, ha megnyitják az egyetemet, de amíg a kultuszminiszter nem távolítja el a budapesti egyetemekről az általa felvett zsidó hallgatókat, addig ők nem biztosíthatják tanáraikat arról, hogy a zsidó hallgatókat hagyják majd előadásokra járni. Az Egyetemi Tanács ennek fényében úgy döntött, hogy a debreceni egyetem ezen a héten is zárva marad.⁴⁴

November 9-én Darkó rektor sajtóközleményben tudatta, hogy a református hittudományi, jogi, illetve bölcsészeti karon november 12-én, hétfőn ismét megkezdődik a tanítás. A Turul Bajtársi Szövetség november 11-én felhívást intézett a debreceni ifjúsághoz: „A »Turul Szövetség« debreceni kerülete memorandummal fordult a Rector Magnificus útján a nagyméltóságú kultuszminiszter úrhoz, s miután ezen memorandum sarkalatos pontjaira kielégítő választ, az országos Fővezérsegtől pedig parancsot kapott az előadások látogatásának megkezdésére, ezek alapján a Kerület Vezérsege elrendeli, hogy azokon a tudománykarokon, amelyek az Egyetemi Tanács határozata értelmében november 12-én megnyílnak, a bajtársak az előadásokat látogassák. A Turul Szövetség debreceni kerületi Vezérsege.”

November 12-én, hétfőn rendben megkezdődtek az előadások, a karokon több zsidó hallgató is megjelent, és senki sem bántalmazta őket. November 14-én az orvosi kar hallgatói is garantálták a rendet, így a nagyerdei klinikai telep a következő napon megnyitotta kapuit.⁴⁵

⁴² *Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve*. 1928/29-es tanév. V. rendes ülés. (1928. október 30.) 17. sz. 625. etsz.

⁴³ *Debreczen*, november 4.; *Tiszántúli Hírlap*, november 4.

⁴⁴ *Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve*. 1928/29-es tanév, VI. rendkívüli ülés. (1928. november 5.) 23. sz. 674. etsz.

⁴⁵ *Debreczen*, november 9., 13.; *Debreceni Független Újság*, november 9., 14.; *Tiszántúli Hírlap*, november 9., 13., 14.

Az újságírók az események kapcsán főleg a szenzációt keresték. A helyi lapokban több rémhír és álhír látott napvilágot, köztük a városban terjedő kósa pletykákkal, és ezek végigkísérték az eseményeket. A *Debreczen* című napilap tudni vélte, hogy több budapesti egyetemi hallgató tartózkodik Debrecenben. Az október 23-i, keddi tüntetéseket három fővárosi fiatalnak tulajdonították, akik aznap gyorsvonattal érkeztek a városba. Állítólag a rendőrség is tudomást szerzett ittlétükről, az egyikről személyleírással rendelkezett. Október 26-án az a hír terjedt el a városban, hogy a délután kettő után érkező vonattal több, a *Debreczen* szerint 200, a *Debreceni Független Újság* szerint 300, míg az országos napilap, a *Pesti Napló* szerint 150 budapesti egyetemista jön Debrecenbe a tüntetések támogatására. A rendőrség nagy erővel vonult ki a vasútállomásra, de nem érkezett bajtársi küldöttség a fővárosból. A rendőrség ezek után is megfigyelés alatt tartotta a vasútállomást. Kérdéses, hogy hány zsidó hallgatónak esett bántódása a debreceni zavargások első napjaiban. Az első hírek még több tucat bántalmazott zsidó hallgatóról szóltak, de valószínűleg mintegy 15–20 izraelita egyetemistát ért kisebb-nagyobb inzultus.⁴⁶

Külpolitikai bonyodalmak

A magyarországi egyetemeken lezajlott események rontották Magyarország nemzetközi megítélését. Ez különösen „rosszul jött” az 1920-as évek végén, amikor a hazai közvélemény erőteljes nyomására a Bethlen-kormány hivatalos lépéseket tervezett Trianon revíziójáért. A képviselőházban és a külügyi bizottságban többen – így Szilágyi Lajos, Bedő Mór, Apponyi Albert – rámutattak arra, hogy a diáktüntetések „rendkívül károsan hatnak ki megítélésünkre külföldön”. Október 30-án Wallo Lajos külügyminiszter a tekintélyes külföldi lapok idevágó cikkeit megküldte Klebelsbergnek, sőt egyes hírek szerint Zürichben az egyetemi események hatására öt pontot esett a pengő árfolyama.⁴⁷

Egy olvasói levél nyomán a *Debreczen* hasábjain megjelent cikk is az események negatív külpolitikai visszhangjára világított rá. A nevének elhallgatását kérő olvasó a Csehszlovákiában élő bátyjától kapott egy kétségbeesett levelet, melynek az egyetemi eseményekre vonatkozó részeit

⁴⁶ *Debreczen*, október 23., 24., 27.; *Debreceni Független Újság*, október 23., 27.; *Tiszántúli Hírlap*, október 27.; *Pesti Napló*, október 27.

⁴⁷ *Pesti Napló*, november 7. Lásd még LADÁNYI Andor: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. I. m. 1139.

közölték a lapban: „Megdöbbenéssel olvasom, hogy odahaza nálatok ismét megbomlott a jogrend. Az itteni [csehszlovák – K. R.] lapok rémhíreket közölnek (annak tartom), hogy a pesti egyetemi ifjúság milyen barbár módon viselkedik a tanulni akaró zsidó egyetemi hallgatókkal. Azt írják, hogy egy ellen 50–60 egyetemi hallgató támad, s nem kímélik még a zsidó női hallgatókat sem, azokkal is a legbrutálisabban bánnak el, leköpi s szidalmazták a védtelen nőket. Hogy milyen kommentárokkal kísérik a cseh lapok ezeket az érthetetlen atrocitásokat, elég legyen csak annyit írnom, hogy [az] egyik elterjedt cseh lap így kommentálja az eseményeket: »Mit is várhatunk az olyan barbároktól, mint a magyarok, és még ők panaszkodnak s áskálódnak ellenünk, hogy elnyomjuk a nemzetiségeket, mikor ők maguk sem tűrik maguk közt a zsidókat. A Népszövetség előtt ismeretesebbek ezek a szegyénteljes állapotok, s hiába panaszkodnak a kisántánt ellen, nem fognak elérni semmit, mert nálunk teljes szabadságuk van a nemzetiségeknek, nem verik ki szegesvégű botokkal a tanulni vágyó ifjakat, sőt éppen ezek a hazájukból kiüldözöttek hozzánk jönnek, mert tudják, hogy nálunk nyugodtan tanulhatnak, nem történik bántódásuk. Csak folytassák így tovább, eleget tudunk így is, az újabb események, melyek annál inkább felháborítóak, mert védtelen úrinőket is bántalmaznak, meggyaláznak barbár módra, csak megerősítik mindenkiben azt a hitet, hogy Magyarországon még ma sem állott helyre az annyira hangoztatott jogrend.« Hát van erre szükség? Mikor látjátok már be, hogy az ilyen dolgokkal csak az országnak ártatok, s ezzel egy lépéssel sem viszitek elő a revízió gondolatát, sőt azt a symphatiát, melyet bizonyos körökben a szerencsétlen megcsonkított Magyarország iránt éreznek, nem hogy fokozni lehetne, de ellenkező hatást váltanak ki. Kérlek, légy szíves, értesíts kimerítően, mi történt, hátha módomban lenne – amennyire összekötetéseimnél fogva lehetséges – a rágalmazó cseh lapok állításait s vész híreit kellő értékére leszállítani.”⁴⁸ Ebből a példából is látszik, hogy az egyetemeken lezajlott tüntetéseket és verekedéseket a környező országok sajtója milyen módon állította a saját, magyarellenes céljainak szolgálatába. Állítólag éppen emiatt egy meg nem nevezett ország sajtótudósítóját ki is utasították Budapestről, mert véres utcai harcokról és pogromról cikkezett a lapjában.⁴⁹

Mindezekon túl a debreceni események más külpolitikai bonyodalmakat is okozhattak volna. Október 22-én hétfőn ugyanis megtámadtak egy

⁴⁸ A cseh sajtó az egyetemi verekedések hírével a magyar revíziós mozgalom ellen agitál. *Debreczen*, október 24.

⁴⁹ *Tiszántúli Hírlap*, november 9.

Debrecenben tanuló amerikai orvostanhallgatót, Reiner Mártont. New Yorkban született, a szülei nem sokkal az egyetemi tanév kezdete előtt költözött haza Egerbe, s elsőéves volt a debreceni egyetem orvosi fakultásán. Október 22-én délelőtt szokás szerint az élettani és anatómiai intézet felé tartott tizennégy társával, köztük két medikával. Az egyik útkereszteződésnél mintegy 100–150 fős diákcsoport állta útjukat, körülvették Reinert, aki elővette az amerikai állampolgárságát igazoló iratait, és kérte, hogy ne bántsák. Mégis megverték. Amint megszabadult támadóitól, a klinika előtt posztoló 200-as rendőrhöz szaladt, aki a rendőrségre utasította. Itt az ügyeletes tisztiorvos láttelepet vett fel Reiner sérüléseiről, melyek – szerinte – nyolc napon belül gyógyulók voltak. Másnap, kedden a *Debreczen* munkatársa interjút akart készíteni Reinerrel, ám ő még hétfő este visszaköltözött a szüleihez. Végül Reiner édesapja úgy nyilatkozott, hogy fia nem szándékozik sem a rendőrségen, sem az amerikai nagykövetségen feljelentést tenni, mivel „hazafias gondolkodású magyar ember [...] és nem akar nemzetközi bonyodalmakat előidézni néhány fiatalember meggondolatlan cselekedetéért”. Jellemző, hogy Reiner megveréséről Darkó rektor is csak a rendőrségtől értesült.⁵⁰

Ez az esemény minden bizonnyal árnyékot vetett az amerikai nagykövet, Butler James Wright október 28-ra, vasárnapra tervezett debreceni látogatására. Az első hírek szerint a követ útja összefüggésben volt Reiner megverésével, hivatalosan viszont kizárólag azért jött, hogy megtekintse a Hortobágyot és az egyetemi építkezéseket. Vasárnapi nyilatkozatában a *Debreczen* munkatársának kérdésére Wright ezt meg is erősítette: *„Hallottam, hogy itt amerikai állampolgárt inzultáltak, de erről hivatalos jelentés hozzánk nem érkezett, és így hivatalosan nem is vehetünk róla tudomást. Ez alkalommal is megcáfolom, hogy utazásomnak ilyen célja lenne.”* Mégis szóba kerülhetett az incidens, mert megérkezése után Darkó rektor azonnal felkereste a követet, és másnap is találkozott vele, tehát gyanítható, hogy Butler Wright rákérdezett az eseményekre. Ezekről a találkozóról nincs hivatalos feljegyzés, és a sajtóban sem találunk támpontot, így nem tudhatjuk, mi hangozhatott el a követ és a rektor megbeszélései során.⁵¹ Az, hogy az amerikai állampolgárságú Reiner Márton ügye végül is nem kavart újabb diplomáciai vihart, jórészt Reinernek volt köszönhető.⁵²

⁵⁰ *Debreczen*, október 23., 24.

⁵¹ *Debreczen*, október 25., 27., 30., 31.

⁵² Reiner Márton állampolgári hovatartozása problémát jelentett, mert bár New Yorkban született, apja, Reiner Lajos magyar állampolgár volt, és Márton magyar állampolgárságának intézése is folyamatban volt. (HBmL VIII.1/b. 27. d. 22054/1928.)

A helyi közélet vezetői és a lapok reakciói

A nagyerdei klinikai telepen lejátászódott eseményeknek már aznap, október 22-én, hétfőn nagy visszhangja volt a városi tanács ülésén, amelyen a leköszönés előtt álló, idős Magoss György polgármester elnökkölt. Az egyetemi verekedések hírért Fejér Ferenc törvényhatósági bizottsági tag, az izraelita hitközség elnöke hozta meg. Magoss polgármester természetesen azonnal elítélte a történeteket. Ezek után a testület egyhangúan kijelentette, hogy a tetteseket minél hamarabb kézre kell keríteni, majd komoly vita bontakozott ki a büntetésük mértékéről. Fejér rendkívüli törvényhatósági közgyűlés összehívását sürgette, s azt követelte, vonják meg a segélyeket az atrocitásokban tevékenyen részt vevő hallgatóktól. Amennyiben nem sikerül megállapítani a verekedők személyét, vonják meg a városi juttatásokat valamennyi egyetemistától. A testület elítélte az eseményeket, de a többség, főként Magoss polgármester nem értett egyet azzal, hogy minden hallgatótól vonják meg a segélyeket. Egyúttal a városi tanács ülésén többen rámutattak arra, hogy ezek az események „beláthatatlan károkat okoznak külföldön a magyarságnak”. A közgyűlés végén a polgármester a tanári kar felelősségét hangsúlyozta és kijelentette: „...a rendkívüli közgyűlésnek olyan határozatot kell hozni, melyben kimondja, ha még egyszer előfordulnak ezek az események, az összes segélyeket megvonja a város az egyetemi hallgatóktól.”⁵³

Hadházy Zsigmond főispán nem tartotta szükségesnek a rendkívüli közgyűlés összehívását, mert szerinte a kormány sürgősen rendet teremt az egyetemeken. Kijelentette, hogy ő is „a legélesebben elítéli az egyetemi hallgatók brutalitását, és mélységesen fájjalja, hogy Debrecenben ilyesmi megtörténhetett”. A történetek miatt az egyetemi hatóságokat tette felelőssé, mivel szerinte ezek „nem tartják fenn a szükséges rendet és fegyelmet”. Nem támogatta az egyetem bezáratását, ezzel szemben azt tartotta szükségesnek és helyesnek, hogy „a bujtogatók és tettesek zárassanak ki és távolíttassanak el az egyetemből”.⁵⁴ A főispán is felismerte az események külpolitikai veszélyét, és a történetek kiváltó okaként nem a numerus clausust, hanem a trianoni békediktátumot jelölte meg: „Én a magam részéről csak azt mondhatom: végtelenül sajnálom a történeteket, és hogy a főiskolai ifjúság ebben az izgatott állapotban van. Az lenne a fő óhajomásom, hogy térjen vissza a rend útjára. Hiszen éppen ennek az intelligens, hazáját szerető ifjúságnak kell azt legjobban tudnia, hogy ellensé-

⁵³ Debrecen, október 23.; *Debreceni Független Újság*, október 23.

⁵⁴ Uo. – Rendkívüli közgyűlés összehívására végül nem került sor.

geink, akik annyian vannak, ezeket az izgatott állapotokat oly mértékben s annyira nem kívánatos irányban használják ki ellenünk, amelyet maga a tanuló ifjúság sem kívánhat [...] Nagyon szeretném, hogy mindnyájan belátnák azt, hogy a mi szerencsétlen sorsunk nem a numerus klaususból [sic!], hanem Trianonból folyik, és minden más célnak háttérben kell maradni akkor, amikor arról van szó, hogy Trianont megváltoztassuk és miénk legyen egész Magyarország.”⁵⁵

A főispánt egyedül az vigasztalta, hogy ezeket a dolgokat nem „fajmagyarok csinálják, hanem a résztvevők nevei alapján fliegenschnék, hlinkák, vadrácok és csincsákok, a fajmagyarok ilyesmiben nem vesznek részt”.⁵⁶ Hadházy próbálta felmenteni a magyar ifjúságot, és nyilvánvalóan valótlant állított, mert az egyetemi hatóságok nyomozati anyagából kiderült, hogy a legvérmesebb tüntetők és inzultálók nem idegen nevűek voltak.⁵⁷

Baltazár Dezső, a tiszántúli református egyházkerület püspöke közismerten liberális beállítottságú volt, és már az 1920-as numerus clausust is ellenezte. Az 1928 októberében történtek miatt is ezt a törvényt tette felelőssé. Láttuk, hogy az események miatti felháborodásában az egyetem kollégiumi bérletének felmondását is kilátásba helyezte. Első reakciójában megpróbálta magát élesen elhatárolni a történetektől, mivel „a kollégium, amint eddig megállott a tiszta hit, emberszeretet, felvilágosodottság, liberalizmus és hazaszeretet alapján, ezen az alapon kíván ezután is megállani és szolgálni numerus clausus nélküli tudományos és tanszabadsággal a magyar hazának és az egész kulturemberiségnek”. Néhány nappal később hasonló határozottsággal és eréllyel ismételte meg ezt a nyilatkozatát. November elején, a diósgyőri templom avatása után azt nyilatkozta, hogy több nyelven elküldte üzenetét a nyugati országokba, miszerint a kollégiumnak semmi köze a diáktüntetésekhez, majd hozzátette: „Egyébként minden bajnak a forrása a numerus clausus, amelyet ki kell irtani. Ha megszüntetjük a baj forrását, el fog múlni maga a baj is.”⁵⁸

⁵⁵ Debreczen, október 26. – Nyilatkozatát az országos sajtóban is megismételte. (*Pesti Napló*, október 26.)

⁵⁶ *Debreceni Független Újság*, október 23.

⁵⁷ HBmL VIII.1/b. 27. d. 625-1928/29. etsz.

⁵⁸ „A magyarországi debreceni egyetemen lezajlott antiszemita természetű reakciós diáktüntetéssel kapcsolatban sokan jöhettek arra a gondolatra, hogy ezekben a tüntetésekben a joghatóságom alatti debreceni református kollégiumnak része van, mert a tüntetések egy része a kollégiumban folyt le. [...] Fájna, ha a történetekből bárki is arra vonna következtetést, hogy a debreceni kollégium szakított évszázados tradícióival. Ez a tradíció tiszta evangéliumi hitből, alázatos vallásosságból, felvilágosodásból, tudományos szabadságból, liberáliszmusból, felekezeti türelemből, magyar lovagiasságból, bátorságból, merész-

Baltazár az országos lapokban szintén az 1920. évi XXV. törvényt tette elsősorban felelőssé, nem vitatva el annak megalkotásában a „trianoni igazságtalanság” szerepét, amely „megzavarta a lelkek egyensúlyát és tisztánlátását”. A *Pesti Napló* azt írta november 4-i számában: „Mivel ezt a névben sem szép intézményt nem engedik veleszületett szellemi gyengeségében és erkölcsi betegségében csendesesen kimúlni, hanem az erőszakosságokig menő mesterkedésekkel nyújtják dicstelen életét, ennél fogva kénytelenek vagyunk újra meg újra írni róla. [...] Kénytelenek vagyunk azért is, mert minden egyes numerus claususos megmozdulásnál ki kell nyilvánítanunk a magunk változatlan álláspontját a művelt nyugati államokra való tekintettel. Köztudomású ugyanis, hogy ezek az államok a numerus claususszal mérik a kultúránk fokát, ezzel mérik a nemzeti életképességünk belterjességét. [...] nem szabad megengednünk a külföldi államok művelt társadalmának lelkében annak a megállapításnak a megkövesedését, mintha a magyar nemzeti társadalom egészen a numerus clausus alapján állana. Mert ha úgy volna, akkor igen szomorúan, sőt katasztrofális eredménnyel végződnek szegény hazánk rovására a mérések. [...] A magyar ifjúság nem érdemli meg, hogy a numerus clausus szégyenbélyegét süssék a képességeire. A hazafias zsidó ifjúság nagy talentumaival nemes konkurenciában csodálatos kultúrértékeket tudna teremteni minőségben és mennyiségben egyaránt.”⁵⁹

Hegymegi Kis Pál, Debrecen országgyűlési képviselője is megszólalt az ügyben, és már az első nap, október 22-én hétfőn este nyilatkozott a *Debreceni Független Újság* riporterének. „Mint tavaly a parlamentben is kijelentettem, én a zavargásokat az ifjúságnak felelőtlen elemek részéről történő lelketlen izgatására vezetem vissza, amelyen tanárainknak kellene segíteni.”⁶⁰ Elmondta, hogy amint értesült a történekről, felvette a kapcsolatot Hadházy főispánnal és Sággy rendőrfőtanácsossal, majd kijelentette: „Az egyetemi zavargásokban megnyilvánuló beteges tüneteket én nem politikai szempontból fogom föl. Ma már ez csupán a rend

ségből, tiszta nemzeti érzésből áll, minél fogva semmiképpen sem elegendhet bele ezekkel a szellem-erkölcsi tényezőkkel ellentétes irányzatokba és cselekedetekbe. Ha ezekkel a tradíciókkal a debreceni református kollégium szakítana, nem lenne érdemes arra a támogatásra, amelyben a művelt külföld részesítette újabban, két amerikai utammal kapcsolatban.” (*Debrecen*, október 28., 31., november 7.)

⁵⁹ A numerus clausus. *Pesti Napló*, november 4.

⁶⁰ Hegymegi Kis Pál ellenzéki képviselő az 1920-as években többször is bírálta a numerus clausust, és követelte annak hatályon kívül helyezését. (LADÁNYI Andor: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. I. m. 1118–1119.) Az általa említett parlamenti felszólalást lásd *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. Athenaeum, Budapest, 1929. VII. k. 22–25., 27–29.

kérdése, és pártkülönbség nélkül arra kell törekednünk, hogy az izgatók elleni kíméletlen eljárással ismét a rendes kerékvágásba tereljük a dolgok menetét.” Hegymegi ezen kívül szigorú retorziókat követelt a rendbontók ellen, s itt a városi segélyek megvonását tekintette az első büntető lépésnek. „Azonfelül – tette még hozzá – a tanári karnak a legszigorúbb fegyelmet kellene gyakorolnia s ha erélyesen fogja meg a tantestület a kérdést, akkor meg van a mód arra, hogy ezeket a felburjánzó tüneteket egyszer s mindenkorra megszüntessék.” Kiemelte: egy olyan városban, mint Debrecen, amely „évszázadok óta az iskolák városa”, tűrhetetlen, hogy megverjék és bántalmazzák azokat, akik tanulni akarnak. Ellenzékiként Hegymegi korábban is érzékelti vélte Klebelsberg erélytelenségét az egyetemi atrocitásokkal szemben, ezért nem véletlen, hogy nyilatkozatát a kormány, a kultuszminiszter, illetve az egyetemi vezetés burkolt kritikájával zárta: „Ha a kormány és a felsőbb hatóságok nem intézkednek, Debrecen városának magának kell vizsgálat alá venni a helyzetet, és komoly eszközökkel kell megszüntetni az ilyen, magyar emberhez nem méltó, turbulenciát.”⁶¹

Hegymegi október 25-én a parlamentben is szóvá kívánta tenni a debreceni egyetemi eseményeket, ám erre nem került sor. Ezért ismét a *Debreceni Független Újság* riporterének fejtette ki véleményét a kollégium épületének „ostromával” kapcsolatban: „Különösen azt nem tudom helyeselni, ahogy a debreceni egyetem rektora és egyes tanárai viselkednek. Darkó Jenő dr., az egyetem rektora egészen sajátságosan közvetítést vállalt a kollégium udvarára beszorított diákok és rendőrhatóságok között.” Darkón kívül Hegymegi elítélte a közvetítőszerepet vállaló többi tanárt is, így Vargha Kálmánt és Huss Richárdot, és erélyes fellépést sürgetett az egyetem oktatóitól.⁶²

Darkó – mint látjuk – az egyetemi zavargások miatt több szempontból is szorult helyzetbe került. Rektorként természetesen felelősséggel tartozott a rábízott intézmény rendjéért, Baltazár Dezső püspök pedig az egyetem bérletének felmondásával fenyegette. Darkó világosan látta, hogy „a debreceni mozgalom a budapestivel függ össze, és az onnan ide küldött egyének izgatásának az eredménye”. Később, amikor az egyetemi ifjúság dühe elérte a *Debreceni Független Újság*ot, kéréssel fordult a helyi sajtóhoz: „...nekem az a kérésem a sajtóhoz, hogy az eseményeket csak rögzítsék, de kommentárral ne kísérvék, és tompított hangon foglal-

⁶¹ *Debreceni Független Újság*, október 23.

⁶² Uo. október 26.

kozzanak az eseményekkel, nehogy olajat öntsenek a tűzre”. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a „bajokat” nem az ifjúság kezdeményezte, mert az „csupán lelketlen uszítók áldozata”.⁶³

Darkó október 27-i sajtónyilatkozatában, amelyet a Magyar Távirati Irodának, a *Debreceni Független Újságnak*, a *Debreczennek* és a *Hajdúföldnek* is eljuttatott, kísérletet tett a Hegymegi Kis Pál által személye ellen intézett támadás kivédésére: „A közvetítésnek, melyet én a kollégium udvarára szorított diákság és a rendőrhatalóság között vállaltam, nem az volt a célja, hogy a diákok újabb tüntetését lehetővé tegyem, hanem éppen ellenkezőleg, hogy ennek a tüntetésnek minél gyorsabban véget vessék, s ennek az egész éjszaka folyamára való kinyújtását megakadályozzam. [...] Aki az én működésemet a tüntetések kezdete óta tárgyilagos figyelemmel kísérte, az meggyőződhetett róla, hogy engem más cél nem vezet, mint egyetemünkön a rend teljes helyreállítása és a bujtogatók által megtevesztett ifjúságunk jobb belátásra térítése.”⁶⁴ Az ezt követő fejlemények – Hegymegi Kis Pál már nem tett több olyan nyilatkozatot, amelyben Darkó ténykedését negatívan értékeli, Baltazar püspök mégsem mondta fel az egyetem kollégiumi bérletét, illetve november közepére elcsitulak az indulatok – valóban a rektor erőfeszítéseinek eredményességét jelzik.⁶⁵ A tanév végén az egyetemi

⁶³ Uo. október 23.; *Debreczen*, október 25.

⁶⁴ HBmL VIII.1/b. 27. d. ísz. n.

⁶⁵ Darkó november 16-án az MTI útján a következő figyelmeztetést tette: „A Hajdúföld november 15-i számában közlemény jelent meg arról, hogy a tegnapi nap folyamán Budapesten a Pázmány Tudományegyetem jogi karán a zsidó hallgatókat eltanácsolták, a műegyetemen pedig erőszakosan eltávolították volna a tanteremből s ezzel újabb fejzeze kezdődött volna meg a numerus clausus megváltoztatása miatt felárgolt mozgalmaknak. A legilletékesebb helyen utána járva ezen hír valódiságának, meggyőződtem róla, hogy a budapesti tudományegyetem egész területén sem tegnap, sem az egyetemnek november 7-én történt újramegnyitása óta semminemű rendzavarás nem fordult elő, az előadások a legteljesebb rendben folynak. A műegyetemen tegnap az történt, hogy 4–5 bajtársi jelvényekkel felszerelt fiatalember az egyik rajzteremből erőszakkal el akart távolítani egy zsidó hallgatót, aki azonban védelmet keresett és talált a műegyetem rectoránál. A rector felelősségre vonta a támadókat s kiderült, hogy ezek nem műegyetemi hallgatók, hanem a bajtársi jelvényeket illetéktelenül viselő agent provocateur-ök, akik az igazgató ellenőrzés dacára jogtalanul hatoltak be a műegyetem kapuján, akik ellen éppen ezen okból kifolyólag a bűnügyi eljárás folyamatban van. A műegyetem ifjúságát ez az incidens nem hozta ki nyugalomból. Úgy a budapesti tudományegyetem, mint a műegyetem s általában az egész ország egyetemi és főiskolai ifjúsága tehát nyugodt s nyugalma ma már csupán – mint a műegyetemi eset mutatja – az egyetemen kívül álló felelőtlen elemek provokáló beavatkozása próbálja nyugtalanítani, remélhetőleg nem sokáig és eredmény nélkül. A magyar sajtót s különösen a debreceni sajtót s általában mindenkit, aki ezt a hazát s annak ifjúságát igazán szereti, legyen szabad arra kérnem, hogy téves hírek könnyelmű továbbadásával ne keltsék azt a látszatot, mintha céljuk nem az ifjúság megnyugtatója, hanem annak állandó nyugtalanságban tartása lenne.” HBmL VIII. 1/b. 27. d. 765-1928/29. etsz.

tanács elismeréssel adózott Darkó „fáradtságot nem ismerő, lelkiismeretes tevékenységének”.⁶⁶

„Hol vannak az ugratók?”

„Igenis, kértem, hogy a kihagyott jelesen éretteket vegyék fel az egyetemekre, mert komoly hibának tartom, hogy velük szemben gyengébb eredményt mutató tanulókat vettek fel [...] Akárhogy is forgatjuk a numerus clausust, az mindig politikai ügy marad, ebben tehát csak a politikáért felelős miniszter intézkedhet, különben anarchia következik be [...] Mindenki látja, hogy az ifjúságot ugratni akarják [...] Én nem protezsztáltam diákokat az egyetemre, nekem ehhez intézkedési jogom volt, amelyre az új törvény hatalmazott fel [...] Végső fokon ezekben a numerus clausus-ügyekben, mint politikumokban, úgyis én fogok határozni, és vállalom majd az intézkedésért a felelősséget” – mondta Klebelsberg Kunó kultuszminiszter az országgyűlés 1928. október 17-i ülésén, néhány nappal azután, hogy elrendelte a budapesti orvosi karra öt, a bölcsészkarra pedig kilenc jelesen érettségizett zsidó fiatal felvételét.⁶⁷ A miniszter beszédének legsarkalatosabb pontja az volt, hogy – szavaival élve – az ifjúságot „ugratják”, és az egész numerus clausus-ügy politikai kérdés. Azt azonban, hogy kik bujtogatták az ifjúságot, nem írta körül, és más források is hallgatnak a személyükről. Az a tény, hogy Klebelsberg a parlament ülésén mindezt kijelentette, bizonyítja: a kormány és a politikai körök tudtak ezekről az „ugratásokról”, és azzal is tisztában voltak, hogy mi lesz mindennek a következménye.

Mint már utaltam rá, az egyetemisták bujtogatása nem 1928-ban kezdődött. Itt az eddig említetteken kívül az 1924 novemberében alakult *Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártra* (a *Fajvédő Pártra*) és vezetőjére, Gömbös Gyulára kell utalni.⁶⁸

Gömbös 1925 decemberében, amikor a Népszövetségben is több bírálat érte a numerus clausust, a fajvédő párt egyik vacsoráján így nyilatkozott: „A legerélyesebben tiltakoznunk kell a numerus clausus törvényének revíziója ellen, tiltakozunk azzal a merevséggel, mellyel képviselni kell egy olyan gondolatot, amellyel áll vagy bukik a nemzet. Azt hiszem, ebben a tekintetben az egész keresztény társadalom velünk

⁶⁶ Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve. 1928/29-es tanév. XV. rendes ülés. (1929. június 27.) 106. sz. 3130 etsz.

⁶⁷ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XV. k. Budapest, Athenaeum, 1928. 235–240.

⁶⁸ Gömbös pályafutásáról lásd GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest, 2001.

érez, és el is várom minden kereszténytől, hogy ha kell, az ellenállásban részt fog venni. [...] Az a nemzet, amely tűri a beavatkozásokat, nem való az élő nemzetek sorába, és ha nincs ereje, hogy szembeszálljon a beavatkozásokkal, megérdemli, hogy sírba taszítottassék. A legkomolyabban figyelmeztetem erre a kormányt és a magyar zsidóságot, amely csak előnyöket élvezett még a numerus clausus idején is. És egyet meg kell jósolnom nekik, és ez az, hogy mi minden vonalon követelni fogjuk a foglalkozási kataszter keresztülvitelét, követelni fogjuk a numerus clausus kiterjesztését, és követelni fogjuk, azaz hogy nem követeljük, hanem keresztülvisszük, hogy ha a numerus clausus törvényhez hozzá mernek nyúlni, egyetlen zsidó sem fog többé magyar egyetemre járni.”⁶⁹

Éles és agresszív megnyilvánulásai ellenére Gömbös sosem akart a zsidóság ellen tettelegesen fellépni. Célját a numerus clausus módosítása kapcsán kezdődött felsőházi vitában 1928. február 23-án elhangzott beszédében is megfogalmazta: „...nem arról van szó, hogy a zsidóságot elnyomjuk, hanem arról van szó, hogy a zsidóság arányszáma szerint vegyen részt az egyetemi pályákon.”⁷⁰

A nemzeti fajvédelem gondolatát több egyetemi tanár is magáévá tette, ők az egyetemi és főiskolai katedrákról is egyre gyakrabban és egyre élesebb formában terjesztették a „fajvédő eszméket”. (Közülük a legkövetkezetesebben Méhely Lajos zoológus, aki a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként és a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem antropológiaprofesszoraként a magyarországi fajbiológiai kutatások egyik kezdeményezője volt.)⁷¹ Az egyetemi tanárok között is egyre erősödő fajvédelem a bajtársi szövetségek radikalizmusával párosulva teremtetten meg az 1920-as években az egyetemi hallgatók egy része körében az antiszemita légkört, amely 1928 októberében az ország egyetemlein súlyos atrocitásokba torkollott.

Gömbös felelőssége vonása eme atrocitások miatt természetesen fel sem vetődött, de a fajvédő nézeteket való egyetemi tanárokat, akikről köztudomású volt, hogy rokonszenveznek a diákság tüntetéseivel és randa-

⁶⁹ Gömbös Gyula. *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk.: Vonyó József. Millenniumi Magyar Történelem. Politikai gondolkodók. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 306–307.

⁷⁰ *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. IX. k. Athenaeum, Budapest, 1928. 183–189. – Itt természetesen nemcsak Gömbösre, hanem másokra is lehetne utalni; őt egyértelmű jelentősége miatt idéztük.

⁷¹ Méhely Lajosról lásd GYURGYÁK János: i. m. 387–397. – Méhely Lajos legfontosabb fajvédő munkái az 1920-as években: *Fajunk védelméről*. ÉME, Budapest, 1925. (Keltz Jánossal); *Néhány szó a magyar fajvédelemről*. Held János Könyvnyomdája, Budapest, 1926.; *A magyar fajvédelem irányelvei*. Uo. 1926.; *Allítsunk fel magyar fajbiológiai intézetet!* Uo. 1927.; *Fajvédelmi gondolatok*. Uo. 1928.

lírozásaival, maga Klebelsberg vonta kérdőre 1928. október 26-án. A professzorok azonban kijelentették: „Az ifjúság rendbontását a legteljesebb mértékben elítélik és a rendzavarók nemcsak nem számíthatnak semminemű támogatásukra, hanem ellenkezőleg, mindent elkövetnek és mindent el fognak követni a kedélyek teljes lecsillapítása érdekében.” A Klebelsbergnél megjelent tanárok között volt, és ugyanezt fogalmazta meg Méhely Lajos is.⁷²

Debrecenben némiképp más volt a helyzet. Itt is volt szélsőséges sajtó, az egyetemen oktattak fajvédő nézeteket valló tanárok, azonban Darkó rektor és mások nyilatkozataiból is kitűnik, hogy az itteni eseményeket Budapestről érkezett személyek gerjesztették.

A bujtogatók, az „ugratók” eredményesen tevékenykedtek, de leleplezésükre, megnevezésükre soha nem került sor. Arra azonban van bizonyíték, hogy a debreceni zavargásokban nem egyetemi hallgatók is részt vettek. Még az első napon, a kollégium épületében, a hangadók egyikéről, egy Jármí nevű fiatalemberről az egyetemi nyomozások és kihallgatások kiderítették, hogy nem a debreceni egyetem hallgatója. Hogy mégis kicsoda, arra nem derült fény, mert az egyetemi bizottság csak az egyetemisták ügyével foglalkozott, a rendőrség pedig nem tudott erről a személyről; így nem bizonyítható, hogy a fővárosból érkezett „bujtogató” lett volna.⁷³

Ezen a ponton érdemes utalni Baltazár Dezső püspök már idézett, a *Pesti Napló*-ban megjelent cikkére: „A legújabb numerus claususos tüntetések miatt cseppet sem tudom a könnyen hívő és hevülő ifjúságot elítélni, hanem elítélem a rajtuk kívül álló kísértőket, akik politikai hatalmuk megalapozásához lelkiismeretlenül használják ki a legnemesebb anyagot. A tüntetések különben méltán kelthetik azt a gyanút, hogy a jóhiszemű ifjúsággal azért csináltatják, hogy a világ azt gondolja, miszerint a mostani kormányzó és kormány nem képesek az állam belső rendjét fenntartani, tehát jöjjön minél előbb az általuk áhított változás. Jó lesz, ha az éremnek ezzel az oldalával is foglalkozik a magyar ifjúság.”

Az ügy végkifejlete

A debreceni események kivizsgálására alakult (már említett) egyetemi bizottság október 30-án ült össze. Először a zsidó hallgatóknak a rektorhoz intézett beadványában név szerint felsorolt támadó keresztény

⁷² *Pesti Napló*, október 27.

⁷³ HBmL VIII.1/b. 27. d. 625-1928/29. etsz.

hallgatók ügyét akarták megvizsgálni, a rendőrség által a kollégium épületében igazolt 122 egyetemista kérdésében csak a rendőrségi iratok beérkezése után kívántak dönteni. Egy hónap alatt készítették el 43 oldalas jelentésüket, melyet az egyetemi tanács december 7-én tárgyalta. A tüntetésekben és az izraelita hallgatók bántalmazásában részt vevő hallgatók a kihallgatások és szembesítések során mindent tagadtak, így csak néhányuk bűnösségét sikerült bebizonyítani. Az ígért szigorú ítéletek, az érelyes fellépés, a kizárások, félévvesztések azonban elmaradtak, sőt a kollégium épületében igazoltatott 122 hallgató közül csak azokat büntették meg, akiknek a neve szerepelt a zsidó hallgatók beadványában is. A vizsgálóbizottság javaslatára az egyetemi tanács elvetette a teljes kizárást, mondván, hogy az ifjúság érzékeny, s a szigorú döntések újabb zavarásokhoz vezethetnek. Az október utolsó heteiben lejátszódott egyetemi, klinikai és városi eseményekben részt vevő hallgatókat kari, egyetemi vagy egyszerű megrovással, ösztöndíj- és segélymegvonással büntették. Egyedül egy másodéves jogászhallgatót, Meskó Györgyöt sújtottak fél-éves eltiltással. Ő október 22-én a klinikai telepen vert zsidó hallgatókat, és noha két társa mellette vallott, a zsidó hallgatók elmondása szerint biztossá vált – és ezt az egyetemi tanács súlyosbító körülménynek tekintette –, hogy Meskó hátulról támadt áldozataira. Meskónak az egyetemi szabályzat szerint jogában állt a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fellebbezni, és ezzel élt is. Darkó erről az esetről Klebelsbergnek külön jelentést írt, melynek kézíratos változatában kérte a minisztertől, hogy utasítsa el a fellebbezést.⁷⁴

Az október 24-én a kollégium épületébe szorított, majd ott igazoltatott tüntető egyetemisták ügyét november 9-én, pénteken kezdte tárgyalni hat rendőrbíró a rendőrség kihágási ügyosztályán. Az egyes tüntetőök ügyét különválasztották, mindegyikük aktáját előzőleg átvizsgálták, hogy nem volt-e az illető korábban kihágásért büntetve. A beidézett diákok közül azonban csak kevesen, mindössze 60–70-en jelentek meg a tárgyaláson, mivel többségük vidéki volt, és az internátus, illetve a menza bezárása után otthon tartózkodott. Az ő ügyüket később tárgyalta a rendőrbíróság. A diákok legnagyobb része azt állította, hogy nem vett részt a tüntetésekben, és október 24-én csak véletlenül keveredtek bele a tüntető tömegbe, amelyet a rendőrség később a kollégium épületébe szorított. Az egyetemi hallgatókat egyenként 6–20 pengő pénzbüntetés-

⁷⁴ *Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve.* 1928/29-es tanév. VII. rendes, majd folytatólagos ülés. (1928. december 7.) 39. sz. 625 etsz. A bizottság kihallgatásokkal kapcsolatos iratai HBmL VIII.1/b. 27. d. 622, 625-1928/29. etsz.

re ítélték, ami nem fizetés esetén egy napi elzárásra volt átváltható. Az ítélet ellen, amely ezúttal sem volt példát statuáló és szigorú, a diákok fellebbeztek. Egy egyetemista, Lévay Pál másodéves hittanhallgató ellen folyt tovább eljárás hatóság elleni erőszak gyanúja miatt, az ő esete azonban felmentéssel zárult.⁷⁵

A bajtársi egyesületeket nem tették felelőssé a történetek miatt. Mivel hivatalosan nem tartoztak az egyetemi hatóságok hatáskörébe, így az intézmények semmilyen formában sem léphettek fel ellenük, a felsőbb illetékes körök pedig „megfeleltek” a felelősségre vonásukról. A három debreceni bajtársi egyesület közül egyébként csak a jogászok Werbőczy Bajtársi Szövetsége tett egy rövid, bár semmitmondó említést az októberi eseményekről az 1928/29-es tanév végén a rektornak benyújtott éves beszámolóban. A másik két egyesület jelentésében szóba sem került az eset.⁷⁶

Az egyetemi tanács és a rektori hivatal néhány intézkedést mégis foganatosított, hogy elejét vegye a hasonló esetek megismétlődésének. Előírták, hogy a hallgatói igazolványokon pontosabb és részletesebb adatokat kell feltüntetni; Darkó rektor elrendelte, hogy az egyetemi intézmények kapujában mindig pedellus álljon, akinek jogában áll igazoltatni mindenkit, aki be akar menni, és elkobozni minden olyan tárgyat, amelyet verekedésre alkalmasnak és veszélyesnek ítél (így például az esernyőket is). Minden előadás és szeminárium előtt össze kellett írni az órákon megjelent hallgatók névsorát, s ezt el kellett juttatni a dékáni hivatalhoz. Így próbálták elejét venni annak, hogy „illetéktelenek” jussanak be az egyetemre és az előadásokra. Ugyanakkor Rugonfalvi Kiss István bölcsészkar dékán fontos ellentmondásra hívta fel a figyelmet, amely érintette a bajtársi egyesületeket is: „Miután az egyetem tanácsának tudomására jutott, hogy a most lefolyt egyetemi rendezvények alkalmával az egyetemi tanulmányi, fegyelmi és leckeépényszabályzattal súlyos összeütközésbe jutott bajtársi egyesületek élén aktív vezető szerepet játszottak az egyetem fegyelmi szabályainak betartására különösen esküvel kötelezett tanító segédzemélyzet tagjai is.” Az egyetemi tanács ezzel kapcsolatban kijelentette: összeférhetetlennek tartja azt, hogy az egyetem alkalmazottjai közül bárki tagja legyen egy olyan egyesületnek, amely ilyen súlyosan megsérti az intézmény fegyelmi rendjét (korábban szó volt arról, hogy az egyetemi tanács még az 1920-as évek második felében sem fogadta el a bajtársi szövetségek szabályzatát).⁷⁷ Ezek

⁷⁵ Debreczen, november 10.; *Tiszántúli Hírlap*, november 10.

⁷⁶ *Almanach és Évkönyv. 1928/29-es tanév.* 181–185.

⁷⁷ HBmL VIII.1/b. 27. d. 688, 721, 732-1928/29. etsz.

az intézkedések azonban már nem tudtak gátat szabni a szélsőséges egyetemi hallgatók fokozódó agresszivitásának és antiszemitizmusának.

Az enyhe döntések érthető csalódást keltettek a közvélemény egy részében és a zsidó hallgatók körében. Utóbbiak elárultnak és magukra hagyatottnak érezhették magukat. Az ítéletek bizonyították, hogy a város és az ország vezetése képtelen vagy nem is akar erélyesen fellépni az egyetemisták körében egyre nagyobb teret nyerő antiszemitizmus ellen, így joggal lehetett attól tartani, hogy a történetek a későbbiekben megismétlődnek. A kormány ezek után sem tett semmit annak érdekében, hogy gátat vessen az egyetemeken is egyre mélyebb gyökeret verő szélsőséges eszméknek.

*

Az 1928. októberi debreceni egyetemi zavargás nem volt elszigetelt jelenség. A 1920-as évek közepén és a numerus clausus felsőházi vitáját megelőzően is előfordultak hasonló, bár korántsem ennyire súlyos esetek. Később, az 1932/33-as és az 1933/34-es tanévben ismét sor került ilyen eseményekre. A zavargások akkor azzal kezdődtek, hogy 1932. november 14-én a jogi karon egy zsidó hallgató állítólag egy kutyát engedett be Marton Géza professzor előadására. Az antiszemita egyetemisták 1933 novemberében a városban röplapokat terjesztettek, amelyben Debrecen lakosságát zsidóellenes bojkottra szólították fel. A rendbontások és a zsidó hallgatók elleni inzultusok 1934 januárjában megismétlődtek, ekkor már a rendőrségnek kellett bevonulnia a központi épületbe, hogy helyreállítsa a rendet.⁷⁸

⁷⁸ *Debreczen*, november 18., 30., 1934. január 11. – A debreceni egyetemi hallgatók későbbi antiszemita és politikai jellegű rendbontásaira lásd Tóth Pál Péter: A debreceni egyetemi hallgatók mozgalmi, ideológiai-politikai nézeteik alakulása (1930–1936). In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. VIII.* Szerk.: GAZDAG István. Debrecen, 1981. 143–154.